

Βιβλιοστάσιον

MAXIM VASILJEVIĆ (ἐπιμ.), *Knowing the Purpose of Creation through the Resurrection. Proceedings of the Symposium on St. Maximus the Confessor, Belgrade, October 18-21, 2012*, ἔκδ. Sebastian Press & The Faculty of Orthodox Theology- University of Belgrade, 2013, σσ. 507.

Ὁ συλλογικὸς τόμος περιέχει τὰ πρακτικὰ Συνεδρίου πού ἔλαβε χώρα στὸ Βελιγράδι στὶς 18-21 Ὀκτωβρίου 2012 μὲ θέμα τὴν Θεολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (περὶ τὸ 580-662) καὶ ἀφορμὴ τὰ 1350 ἔτη ἀπὸ τὴν κοίμησή του, ὁργανωθὲν ἀπὸ τὸ Τμῆμα Πατερικῶν Σπουδῶν τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου σὲ συνεργασία μὲ τὸ Πρόγραμμα Ὁρθόδοξων Χριστιανικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Fordham. Τὸ συνέδριο, εἷς ἐκ τῶν κυρίων διοργανωτῶν τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ὁ καὶ ἐπιμελητὴς τοῦ Τόμου Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Δυτικῆς Ἀμερικῆς Μάξιμος (Vasiljević), εἶχε τὰ ἀκόλουθα ἀξιοσημείωτα χαρακτηριστικά: α) Ὁ κύριος θεολογικὸς ἄξονας πού ἐπελέγη ἦταν ἡ Ἀνάστασις ὡς σκοπός-τέλος τῆς κτίσεως, δηλαδὴ ἡ κατάφασις, ἐπιβεβαίωσις καὶ κατ' ἐξοχὴν ὀντολογικὴ στήριξις τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὴν ἑσχατολογία. Ἔγινε συναφῶς ἡ προσπάθεια νὰ εἰδῶθῃ πῶς ὁ Μάξιμος ἀρθρώνει μίαν ὁλόκληρη μεταφυσικὴ πού ἀφορᾷ καὶ στὴν κτιστὴ

φύσις καὶ στὴν Ἱστορία, ἐξηγώντας τες ὀντολογικῶς μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς κοινῆς Ἀνάστασις ὄλων στὰ ἔσχατα, κατὰ τὸ μαξιμιανὸ χωρίο: «ὁ δὲ τῆς ἀναστάσεως μυθθεὶς τὴν ἀπόρρητον δύναμιν, ἔγνω τὸν ἐφ' ᾧ τὰ πάντα προηγουμένως ὁ Θεὸς ὑπεστήσατο σκοπόν» (PG 90,1108AB). Σημειωτέον ὅτι τὸ συνέδριο ἐνέπνευσε μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του καὶ ὁ Θεοφ. Ἐπίσκοπος Ἐρζεγοβίνης Ἀθανάσιος (Γιέφτιτς), τοῦ ὁποίου ἡ θεολογία διέπεται ἀπὸ τὸ ἴδιο μαξιμιανὸ ὄραμα. β) Μία δευτέρη διήκουσα ἀρχὴ ἦταν ἡ προσπάθεια ἐπικαιροποιήσεως τῆς σκέψεως τοῦ Μαξίμου καὶ συνάντησός της μὲ τὸν κόσμον τῆς μετανεωτερικότητας. γ) Τὸ συνέδριο εἶχε ἐπίσης τὴν ἐπίγνωσις ὅτι πέρασαν 32 χρόνια ἀπὸ τὸ συνέδριο- ὀρόσημο γιὰ τὶς μαξιμιανὲς σπουδές, πού εἶχε λάβει χώρα στὸ Fribourg τῆς Ἑλβετίας τὸ 1980 καὶ τοῦ ὁποίου τὰ Πρακτικὰ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τοὺς Felix Heinzer καὶ Christoph Schönborn. Ὑπῆρχε, ἐπομένως, ἡ φιλοδοξία νὰ συγκεντρωθῇ κατὰ τὸ δυνατόν μίαν ἐπόμενη γενιὰ μαξιμολόγων ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμον καὶ νὰ γίνῃ μίαν ἀξιολόγησις τῆς κατάστασις τῶν μαξιμιανῶν σπουδῶν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, πόσω μᾶλλον πού συμμετεῖχε ὡς συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ τῶν δύο Συνεδρίων ὁ καθηγητὴς Brian Daley, πού ἐνώνει τὶς δύο γενιές. δ) Παρομοίως, καθὼς ὁ Μάξιμος Ὁμολογητὴς εἶναι ἕνας θεολόγος

πού τὸν οἰκειοποιῶνται ὡς δικό τους, τόσο ἡ Ἀνατολικὴ ὅσο καὶ ἡ Δυτικὴ θεολογικὴ παράδοση, λόγω τῆς δράσης του καὶ στὴν Δύση καὶ τῆς ἐκεῖ ἐπιρροῆς του, προβλήθηκε ἀπὸ τὸ συνέδριο ὡς ἕνας κοινὸς οἰκουμενικὸς Πατὴρ μὲ τὴν πρόσκληση εἰδικῶν ἀπὸ πολλὰ διαφορετικὰ κῶρες ἀλλὰ καὶ χριστιανικὰς ὁμολογίας. ε) Τέλος, ὅπως ὁ Μάξιμος εἶναι ὁ θεολόγος τῆς κοσμικῆς συμφωνίας τῶν ὄντων καὶ τῶν λόγων τους, ἔγινε προσπάθεια τὸ Συνέδριο νὰ μὴ ἀπευθύνεται μόνο στὴ διάνοια τῶν συμμετεχόντων, ἀλλὰ νὰ ἀκεραιωθεῖ μέσα σὲ μία καθολικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία πού νὰ ἀπευθύνεται στὸ συναμφοτέρον τοῦ ἀνθρώπου-μικροκόσμου τοῦ σύμπαντος. Αὐτὸ ἐπετεύχθη κατ' ἐξοχὴν χάρις στὴν παρουσίᾳ τοῦ τιμίου λειψάνου τῆς ἀφθόρου χειρὸς τοῦ ἁγίου Μαξίμου Ὁμολογητοῦ πού ἦλθε ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος χάρις στὴ γενναιοδωρία τοῦ πατρὸς Παρθενίου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἁγίου Παύλου, καὶ τὸ ὁποῖο εἶχε τεθεῖ στὸ Παρεκκλήσιο τῆς Σχολῆς. Ἐξάλλου, τὸ συνέδριο πλαισιώθηκε ἀπὸ τέχνες ἀπευθυνόμενες σὲ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις, πλὴν ἐγκεντρισμένες στὴν εὐχαριστιακὴ λατρεία, καθὼς συντέθηκαν Πανηγυρικὴ Ἐκλογή καὶ νέος ὕμνος (περιεχόμενοι στὸν τόμο) ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς Σιμωνόπετρας, φιλοτεχνήθηκαν ἀπὸ πληθῶρα καλλιτεχνῶν νέες εἰκόνες ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ σκέψη τοῦ Μαξίμου, καὶ οἱ ἐκδηλώσεις ὁλοκληρώθηκαν μὲ τὴν τέλεση ἐγκαινίων τοπικοῦ ναοῦ (στὴν πόλη Kostolac) πού τιμᾷ τὴν μνήμη τοῦ Ἁγίου, καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ εἰκονογραφία (ἀπὸ τὸν π. Σταμάτη Σκλήρη) διερμηνεύεται στὸ τέλος τοῦ τόμου.

Κατὰ τὴν σύνταξη τοῦ τόμου, τὸ ὄλικὸ τοῦ συνεδρίου διαρθρώθηκε σὲ ὀκτὼ κεφάλαια, πού ἐνώνουν παρόμοια θέματα. Τὸ πολῦτιμο εἶναι κυρίως ὅτι καθίσταται ἔτσι δυνατό νὰ ἀναδυθῶν καὶ διαφορονίαι ἢ ἀποκλίνουσες ἐρμηνεῖες τῆς σκέψης τοῦ κρυφίου στοχαστῆ ἀπὸ διαφορετικοὺς εἰδικούς. Σὲ ἕνα πρῶτο κεφάλαιο, ἐκτίθενται πηγές, ἐπιδράσεις καὶ οἰκειοποιήσεις τοῦ Μαξίμου. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἐρζεγοβίνης Ἀθανάσιος (Γιέφτιτς) γράφει γιὰ τοὺς ἁγίους ὡς συμπληρώματα τοῦ ζῶντος καὶ αἰώνιου Εὐαγγελίου τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἱερομόναχος Μάξιμος Σιμωνοπετρίτης ἐπιχειρεῖ μία *Rezeptionsgeschichte*, ἥτοι μία Ἱστορία τῆς πρόσληψης τῆς σκέψης τοῦ Μαξίμου κατὰ τὸν Δυτικὸ καὶ Ἀνατολικὸ Μεσαίωνα, καλύπτοντας ἕνα σχετικὸ βιβλιογραφικὸ κενὸ μὲ μία ἐξαιρετικὰ ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα, φιλολογικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ. Δείχνει πῶς τὸ ἴδιο ἔργο προσελήφθη μὲ διαφορετικὸ τρόπο λ.χ. ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Βιβλιοθηκᾶριο (περὶ τὸ 800-879) καὶ τὸν Ἰωάννη Σκῶτο Ἐριγένη (περὶ τὸ 815-877), τὸν Μιχαὴλ Ψελλό (1018-1081) καὶ τὸν Ἰσαὰκ Σεβαστοκράτορα (περὶ τὸ 1050-1118) καὶ ἐντέλει τὸν ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶ (περὶ τὸ 1296-1357) καὶ τὸν Βαυλαὰμ Καλαβρό. Ὁ π. Μάξιμος μὲ πολὺ ἐνδιαφέροντα τρόπο ρίχνει φῶς στὸ ζήτημα τοῦ πῶς ἡ διαμάχη μὲ τὸν Βαυλαὰμ καὶ τὴν ὑπερβολικὰ καταφατικὴ γνωσιολογία του ὀδήγησε τὸν ἅγιον Γρηγόριον νὰ χειριστεῖ τὴ μαξιμιανὴ θεωρίαν τῶν λόγων στὴν κατεύθυνση μιᾶς μεγαλύτερης φυσικῆς καὶ γνωσιολογικῆς ἀσυνέχειας μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία γεφυρώνεται ἐντέλει μὲ τὶς ἐνέργειες. Τὸ ἄρθρο μᾶς βοηθᾷ νὰ καταλά-

βουμε ὅτι ἡ σύγχρονη «ἐρμηνείδα» τῆς ἐποχῆς μας, ὅπου βλέπουμε κάθε εἶδους Μάξιμο στὴν ἀγορὰ ἰδεῶν, ὅπως λ.χ. Θωμιστὴ Μάξιμο ἢ «Παλαμίτη», Ἐγγελιανὸ ἢ Χαϊντεγκεριανὸ κ.τ.ῶ., δὲν εἶναι ἐντελῶς καινούργιο φαινόμενο, καθὼς ἔχει συναρπαστικά μεσαιωνικά προηγούμενα. Ὁ Brian Daley περιγράφει πῶς ὁ ὄψιμος Μάξιμος, ὅταν χρειάστηκε νὰ ἀναλάβει ἀντιαιρετικὸ ἀγῶνα, ἤλθε σὲ ἐπίγνωση τῆς θεολογικῆς σημασίας τοῦ Λεοντίου Βυζαντίου, πού, οἰκοδομῶντας ἐπὶ μίας μετατοπισμένους Ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς, εἶχε τονίσει τὴ σημασία νὰ ἔχει ἡ φύση δύναμη καὶ ἐνέργεια, προκειμένου νὰ εἶναι ὑπαρκτή. Ἀπὸ ἓνα τέτοιο μεταφυσικὸ πλαίσιο ἀκολουθεῖ λογικὰ ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχει ὁ Χριστὸς πλήρη ἀνθρώπινη ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ πλήρη ἀνθρώπινη θέληση ὡς δύναμη. Ὁ Grigory Benevitch συγκρίνει τὸν Μάξιμο μὲ τὸν Ἰωάννη Φιλόπονο (περὶ τὸ 490- μετὰ τὸ 570), συμπεραίνει ὅτι τὸ ἐγχείρημα τοῦ Μάξιμου δὲν εἶναι οὔτε ὁ «ἐκχριστιανισμὸς τῆς Φιλοσοφίας», οὔτε ἡ «φιλοσοφοποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ», ἀλλὰ ἓνα πρόγραμμα «Χριστιανικῆς φιλοσοφίας» (σ. 75), καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ σχέση ἐνότητας καὶ διαφορᾶς στὴν Τριάδα θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Μάξιμο ὡς ὑπερφυσικὴ καὶ ἐξαιρετικὴ ὡς ἀντίδραση ἀκριβῶς στὸν θεωρούμενο ὡς «Τριθεϊσμὸ» τοῦ Ἰωάννη Φιλοπόνου, ὅπου ἀμβλυνόταν ἡ ἀβυσσαλέα διαφορὰ πού ἔχουν τὰ ἐν κοινῶν Θεῶν Πρόσωπα ἀπὸ τὶς κτιστὲς ὑποστάσεις πού τὶς ἐνοῦνται ἀπὸ τὴν ἴδια φύση.

Σὲ ἓνα δευτέρω μέρος, ἀναπτύσσεται ἡ σχέση μεταξὺ προσώπου, φύσεως καὶ ἐλευθερίας. Δεσπόζει ἐδῶ τὸ κείμενο μὲ θέμα «Τὸ Πρόσωπο καὶ ἡ Φύση στὴ Θε-

ολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ», μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας) ἀναδιατυπώνει μίαν θεολογία βασισμένη στὸν Μάξιμο ἐν ὄψει πρόσφατων κριτικῶν πού εἶχε δεχθεῖ ὡς πρὸς τὴν σχέση φύσεως καὶ προσώπου. Τὸ γεγονός αὐτό, ἥτοι ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης εἶχε τὴν εὐκαιρία μὲ ἀφορμὴ τὸ συνέδριο γιὰ τὸν Μάξιμο νὰ δώσει μίαν συνολικὴ ἀπάντηση μὲ ἓνα ἄρθρο πού θὰ μείνει ὀρόσημο, καθιστᾷ τὸν συγκεκριμένο τόμο ἱστορικῆς σημασίας. Τὰ κύρια σημεῖα στὴν ὁποία βασίζει τὴν ἀπάντησή του εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Τόσο τὸ πρόσωπο, ὅσο καὶ ἡ οὐσία εἶναι ἀναπόσπαστα γιὰ τὴν ὄντολογία καὶ ἔχουν στὴ σκέψη τοῦ Μαξίμου μίαν ὀργανικὴ καὶ ἄρρηκτὴ ἐνότητα. Τὸ εἶναι δὲν ἀνήκει μόνον στὴν οὐσία, ἀλλὰ καὶ στὸ πρόσωπο. Ἡ ἀντίθεση μίας ἀντικειμενικῆς καὶ ἀναγκαίας οὐσίας ἐναντι ἑνὸς ὑποκειμενικοῦ καὶ ἐλευθέρου προσώπου ἀποδίδεται ἀντιθέτως στὴν δυτικὴ παράδοση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ ρεαλισμοῦ καὶ νομιναλισμοῦ ἕως τὸν σύγχρονο ὑπαρξισμό. Ὡστόσο, παρ' ὅλο πού στὸν Μάξιμο τὰ δύο, φύση καὶ πρόσωπο, εἶναι ἐξίσου ἀναπόσπαστα, ἡ μεταξὺ τους σχέση δὲν εἶναι ἀπολύτως συμμετρικὴ. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ εἶναι τὸ πρόσωπο πού ὡς ὑπόσταση ὑποστασιάζει, δηλαδὴ κάνει ὑπαρκτὴ τὴ φύση. Ἡ φύση ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ πρόσωπο γιὰ νὰ ὑποστασιαστεῖ καὶ νὰ γίνῃ ὑπαρκτή. Αὐτὴ ἡ ἀσυμμετρία στὴ σχέση τους, στὴν ὁποία ἐπιμένει ὁ Μητροπολίτης, σημαίνει ἐντέλει ὅτι «ἡ ὑπόσταση κατέχει τὴ φύση, ἐνῶ ἡ φύση κατέχεται ἀπὸ τὸ πρόσωπο» (σ. 89). Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὁ Μητροπολίτης ἐξηγεῖ τὴν ἔκφραση ὅτι τὸ πρόσωπο εἶναι αἰτία

τῆς ὑπαρξῆς τῆς φύσης («the person causes nature to exist», σ. 90), ἡ ὁποία ἔκφραση φαίνεται ὅτι ἔχει προκαλέσει ἀντιδράσεις ἀπὸ ὅσους θεολόγους θεωροῦν ὅτι εἶναι καλύτερο νὰ δεχόμεστε τὰ δύο ὄντολογικὰ ἐπίπεδα ὡς δύο ἐξίσου πρωταρχικὰ δεδομένα καὶ νὰ ἀποκλείουμε ἐπίδραση τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ὡστόσο, ὅπως ὁ Μάξιμος δὲν εἶναι «ρεαλιστής» (μὲ τὴν δυτικὴ ἔννοια), παρομοίως δὲν εἶναι καὶ «νομιναλιστής», καθὼς θεωρεῖ ὅτι ἡ φύση ποῦ ὑποστασιάζεται χάριν στοῦ προσώπου εἶναι πραγματική, καὶ πραγματικῶς καθολική, καὶ ὄχι ἓνα ἀπλό ὄνομα ἢ μία ἄσαρκη ἀφαίρεση. β) Ὁ Μητροπολίτης ἐπιμένει στὴν ἀντίθεση προσώπου καὶ ἀτόμου μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι τὸ ἄτομο ἀνήκει στὴ φύση, ἐνῶ τὸ πρόσωπο τὴν ὑποστασιάζει ὡς κάτοχός της. Θεωρεῖται μάλιστα ὡς χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ ὄρος ἄτομο δὲν ἐφαρμόζεται οὔτε ἐπὶ τῆς Τριάδος, οὔτε ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Μάξιμο. γ) Ἡ προτεραιότητα τοῦ προσώπου ἐπὶ τῆς φύσεως καταδεικνύεται κυρίως στὴ Χριστολογία, ὅπου ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας εἶναι τὸ πρόσωπο καὶ ὄχι ἡ φύση καὶ γι' αὐτὸ μιλάμε γιὰ «ὑποστατικὴν ἔνωσιν» καὶ ὄχι γιὰ «φυσικὴν». Ὁ Μητροπολίτης πάει ἓνα βῆμα παραπέρα καὶ ἀξιώνει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μαξίμου γιὰ τὸ θέλημα δὲν ἔχει ψυχολογικὸ χαρακτῆρα ὡς ἓνας γενικὸς στοχασμὸς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη θέληση, ἀλλὰ ὄντολογικὸ, ἥτοι ἐπειδὴ τὸ θέλημα ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀνθρώπινος φύσης, ὁ Μάξιμος θέλει γιὰ καθαρῶς ὄντολογικοὺς λόγους νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἀνθρώπινος φύσεως ποῦ ὑποστασιάζεται ἀπὸ τὸν Χριστὸ ἔναντι αἰρετικῶν ἀκρωτηριασμῶν της, Μονοφυσικῶν ἢ ἄλλων. Ἐπίσης, ἐκ-

φράζει τὴν ἀνψυχία του νὰ μὴν ἐξοβελιστεῖ τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο τῆς υἱοθεσίας ἀπὸ τὴν θέωση, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ ἀποκτήσει τὸν χαρακτῆρα ἑνὸς τρόπου ἠθικῆς ὑπακοῆς ὅπως σὲ Ρωμαιοκαθολικοὺς περσοναλιστές. Μὲ αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, ὁ Μητροπολίτης προσπαθεῖ νὰ χαράξει μία χρυσὴ μέση ὁδὸ μεταξὺ ἑνὸς Ρωμαιοκαθολικοῦ ψυχολογικοῦ ἠθικοῦ περσοναλισμοῦ καὶ μίας «Νεοπαλαμιτικῆς» ἔμφασης στὸν οὐσιώδη ἕως φυσικὸ χαρακτῆρα τῆς θέωσης μὲ τὴν ὑπόσταση νὰ περιορίζεται σὲ ὄλο «μεταφορέα ἐνεργειῶν». δ) Θίγεται, τέλος, τὸ περίφημο ζήτημα ἀν ἡ φύση σημαίνει ἀνάγκη ἢ ὄχι. Ὁ Μητροπολίτης δέχεται ὅτι, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μάξιμος στὸν *Διάλογον πρὸς Πύρρον* (PG 91,293CD), δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη στὴ φύση ὡς πρὸς τὸν λόγόν της, καὶ γι' αὐτὸ ἡ φύση δὲν εἶναι ἀνάγκη οὔτε στὴν Χριστολογία οὔτε στὴν Τριαδολογία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως, εἰδικὰ στὴν πωτική κατάσταση τῆς φύσης μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἀπελευθέρωσή της («τὴν φύσιν ἐλευθερώσαντες», PG 90,637A, βλ. καὶ PG 91,448C), καθὼς καὶ γιὰ ἔκσταση τόσο ἀπὸ τὴν φύση ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον (PG 91,448A). Ἐπομένως, τὸ νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς φύσης ἢ καὶ ἀπὸ τὴν φύση στοῦ πλαίσιο ἑνὸς πωτικοῦ τρόπου δὲν τὸν καθιστᾷ ὑπαρξιστῆ, ὅσο δὲν ἐκδέχεται μία ὄντολογικὴ διχοτόμηση φύσης καὶ προσώπου. Στὸν Ἐπίλογον τοῦ ἄρθρου, ὁ Μητροπολίτης λαμβάνει θέση σὲ συγκεκριμένα ζητήματα τῆς μαξιμιανῆς βιβλιογραφίας. Ἐξηγεῖ ὅτι μὲ τὶς θέσεις του αὐτὲς δὲν ἀλλάζει τὴν θεώρησιν ποῦ εἶχε στὰ προηγούμενα βιβλία του, καθὼς ἡ φύση ὡς ἀνάγκη μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ μόνο στὴν μετα-

πτωτική κατάσταση. Ἐκὸμῃ καὶ σὲ περιπτώσεις ὅπου μιλάμε γιὰ τὴ φύση ὡς ἀναγκαιότητα προκειμένου γιὰ τὸ Θεῖο εἶναι, ἀναφερόμαστε σὲ μὴ ὀρθόδοξες θεολογίες, ὅπως λ.χ. στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἢ στὴ δυτικὴ παράδοση, καὶ αὐτὸ πὸ ἐννοοῦμε εἶναι ἀκριβῶς ὅτι μίᾳ ὀρισμένη ἔννοια τοῦ προσώπου στοὺς Καππαδόκες καὶ στὸν Μάξιμο μᾶς διασώζει ἀπὸ μίᾳ θεώρηση ὅπου ἡ φύση θὰ ἦταν ἀνάγκη, ὅπως συμβαίνει σὲ ἄλλες θεωρήσεις. Δύο ἀκόμῃ πολὺ καίριες παρατηρήσεις τοῦ Μητροπολίτη εἶναι ἀφ' ἑνὸς ὅτι κατὰ τὴν Ἐνσάρκωση δὲν προϋπάρχει καθολικὴ ἀνθρώπινη φύση τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἡ φύση καθίσταται καθολικὴ κατὰ καὶ χάριν στὴν Ἐνσάρκωση καὶ τὴν ἔνωση μὲ τὴν ὑπόσταση τοῦ Υἱοῦ, καί, ἀφετέρου, ὅτι ἐξίσου δὲν νοεῖται διχοτόμηση χάριτος καὶ προσώπου, καθὼς ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ἡ χάρις ἀποδίδεται κατ' ἐξοχὴν στὸ Πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Κόρ. Β' 13:13).

Στὴ συνέχεια τοῦ Δευτέρου Μέρους, ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκούσουμε μίᾳ πληθώρα διαφορετικῶν φωνῶν γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. Ὁ Torstein Tollefsen προτείνει νὰ περιλαμβάνεται ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια στὴν ἔννοια τῆς ὑποστάσεως. Ὁ π. Δημήτριος Μπαθρέλλος ἐξηγεῖ ἀναλυτικὰ τὴ μαξιμιανὴ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ ὅτι αὐτὴ δὲν περιλαμβάνει ὅποσδήποτε τὴν ἐπιλογή, ἢ τουλάχιστον ἕναν εἰδικὸ τύπο ἐπιλογῆς πὸ εἶναι ἡ γνώμη, καὶ ἐπικαιροποιεῖ τὴν σκέψη αὐτὴ ὡς μίᾳ ἀντίθεση στὸν σύγχρονο πανηγυρισμὸ τῆς πολλαπλότητας ἐπιλογῶν μὲ κάθε κόστος. Ἀναφέρεται ἰδιαίτερα σὲ ζητήματα Βιονθικῆς. Ὁ David Bradshaw τοποθετεῖ τὴ μαξιμιανὴ θεωρία τοῦ

θελήματος στὴν εὐρύτερη Ἱστορία τοῦ θέματος κατὰ τὴν Ἑσπερὴ Ἀρχαιότητα καὶ Μεσαίωνα. Ὁ π. Ἰωάννης Παντελεήμων Μανουσάκης, εὐρισκόμενος σὲ διάλογο μὲ κείμενα τοῦ Μητρ. Περγάμου, τονίζει τὴν ἀνάγκη μετάβασης ἀπὸ τὸ θέλημα στὸν συγκεκριμένο *θέλοντα ὡς ὑπόστασις*, δηλαδὴ ὑποστασιασμὸ τοῦ θελήματος, ἀλλὰ καὶ προβληματίζεται σχετικά μὲ τὴν ἐπιβίωση τῆς μνήμης στὰ ἔσχατα, ὥστε νὰ μὴ ἀρθεῖ ἡ σημασία τῆς ἱστορικότητας. Τέλος, ὁ Philipp Renczes ἐξηγεῖ λεπτομερῶς τὴ σχέση *ἔξεως* καὶ *γνώμης*.

Στὸ τρίτο μέρος ἐξετάζονται θέματα σχετικά μὲ τὸ σῶμα, τὴν τέχνη καὶ τὴν ἀγάπη. Ὁ Adam Cooper μιλάει γιὰ τὸ μυστήριο τοῦ γάμου καὶ τὸ σῶμα καὶ προσπαθεῖ, ὅπως καὶ ἄλλοι εἰδικοί πὸ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα, νὰ βρεῖ τὸν δύσκολο μίτο πὸ θὰ ἐξηγήσει τὸ πῶς ὁ ἐξοβελισμὸς τῆς σεξουαλικῆς ἀναπαραγωγῆς ἢ καὶ διαίρεσης ἐν γένει ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ ἀνθρώπου συνυπάρχει στὸ ἔργο τοῦ Μαξίμου μὲ ἄλλες στιγμὲς πὸ μιλάει γιὰ τὸν γάμο ὡς ἐνδεχομένως μέρος τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ. Ἀξιοσημειωτὴ πάντως εἶναι καὶ ἡ διαπίστωση (ἡ ὁποία ἀπλῶς ἀναφέρεται στὴ σ. 214, χωρὶς νὰ ἀξιολογεῖται) ὅτι, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, σὲ μίᾳ σύγχρονη συνάφεια, αὐτὴ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Μαξίμου στὴν καθολικότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης μὲ ἐξοστρακισμὸ τῆς διχοτόμησης ἄρρενος καὶ θήλεος ἔχει ἀρχίσει νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐπικυρώσει τὴν ἀτζέντα «queer» καὶ «όμοφυλόφιλων» θεολογιῶν. Οἱ τελευταῖες βλέπουν στὸν κατὰ Μάξιμο ἀποφατισμὸ τῆς ἀνθρωπότητας ἕναν σύμμαχο πρὸς περισσότερο πολυφυλετικές («multi-gendered») ἀνθρωπολογίες

ἢ καὶ ὡς ἓναν ἀνακουφιστικὸ ἀγνωστικισμὸ πού ἀφήνει κῶρο γιὰ μία φυλετικὴ πολιτροπία ὑπονομεύοντας τὶς ἑτεροκανονιστικὲς θεωρήσεις. Ὁ Joshua Lollar ἐπικαιροποιεῖ τὴν σκέψη τοῦ Μαξίμου σὲ σχέση μὲ μία καϊντεγγερμανὴ φιλοσοφία τῆς τεχνολογίας καὶ ἀναλύει τὴν διαλεκτικὴ μεταξὺ πάθους καὶ τέχνης, πῶς δηλαδὴ τὸ πάθος ὀδηγεῖ στὴν τέχνη μὲ σκοπὸ τὴν ἀπάθεια, ἀλλὰ ἡ τέχνη μπορεῖ νὰ λειτουργήσει καὶ ὡς μία ψευδὴς ναρκισσιστικὴ ἀπάθεια πού ὑποβαθμίζει τὸ πάθος καὶ τὴν ἐπίγνωσή του ὡς ἀπαραίτητη ἀφετηρία γιὰ τὴν προσπάθεια ἐπίτευξης τῆς ἀληθοῦς ἀπαθείας. Ὁ Ἄριστοτέλης Παπανικολάου συγκρίνει τὴν ἠθικὴ θεωρία τοῦ Μαξίμου μὲ τὴν ἀναβίωση τῆς «ἠθικῆς τῆς ἀρετῆς» (*virtue ethics*) στὴ σύγχρονη σκέψη σὲ ἀντίθεση μὲ δεοντολογικὲς καὶ ὠφελιστικὲς ἠθικὲς πού εἶχαν ἐπικρατήσει παλαιότερα. Σύμφωνα μὲ τὸν Alasdair MacIntyre, ἡ «ἠθικὴ τῆς ἀρετῆς» ἐξαιρεῖ τὴν διαλεκτικὴ μεταξὺ τῆς φύσης ὅπως συμβαίνει νὰ εἶναι καὶ τῆς φύσης ὅπως θὰ ἦταν ἂν πραγματώμε τὸ τέλος-σκοπὸ τῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύσει τὴ διαμεσότητά τους, ἐνῶ οἱ νεωτερικὲς ἠθικὲς διαγράφουν τὸ δευτέρου σκέλος. Ἡ ἰδιαίτερότητα τοῦ Μαξίμου, κατὰ τὸν Παπανικολάου, εἶναι ὅτι θεωρεῖ τὴν ἀρετὴ ὡς μία ἐνσώματη θέωση. Στὴ συνέχεια, ὁ Παπανικολάου ἀναπτύσσει τὸ πῶς οἱ σύγχρονες θεωρίες τοῦ «δικαίου τοῦ πολέμου» μὲ τὸ νὰ τονίζουν μονομερῶς τὸ ἂν εἶναι δίκαιη ἢ ὄχι ἡ ἀπόφαση γιὰ πόλεμο, ὅπως καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου, παραβλέπουν τὸ πῶς ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος εἶναι ἔτσι κι ἄλλιως μία διαταραχὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τοὺς συνανθρώπους, τὸ περιβάλλον καὶ τὸν Θεό. Πρό-

κειται γιὰ ἓνα παράδειγμα ὅπου ἡ ἀναβίωση μίας ἰδιαζόντως μαξιμιανῆς «ἠθικῆς τῆς ἀρετῆς» εἶναι ἐπικαίρη γιὰ τὴ λύση προβλημάτων πού προκαλοῦνται ἀπὸ τὴ μονομέρεια τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Ἐνα τέταρτο μέρος τοῦ τόμου ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴ καὶ τὸν Μάξιμο. Ὁ Paul Blowers ἀνέπτυξε τὴν ἀπόκρυψη, τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἀναβολὴ τοῦ νοήματος στὴν ἐρμηνευτικὴ Θεολογία τοῦ Μαξίμου καὶ κατέδειξε ὅτι ἐνῶ στὸν Jacques Derrida ὁ λόγος ἀενάως ἀναβάλλεται καὶ ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὶς προσπάθειες τῆς γλώσσας νὰ τὸν καταστήσει παρόντα, στὸν Μάξιμο ὁ Λόγος διαφεύγει ἀκριβῶς στὴν ἐξουθενωτικὴ ἀμεσότητα τῆς ἐνσαρκωτικῆς αὐτοπαρουσίας Του. Ὁ George Parsenios ἐκθέτει τὸ πῶς ὁ Μάξιμος ἐξηγεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐκδέχεται ὡς Ἰωάννη Πρόδρομο τὸν ἅγιο Ἰωάννη Θεολόγο. Καὶ ἡ Nino Sakvarelidze ἀναπτύσσει τὴ συναφειοποίηση καὶ ἐπικαιροποίηση τῆς μαξιμιανῆς κληρονομίας μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν πρόσληψη τοῦ Μαξίμου στὴ Γεωργία.

Τὸ πέμπτο μέρος ἀναφέρεται στὴν κοσμικὴ διάσταση τῆς μαξιμιανῆς σκέψης. Σὲ μία πολὺ καλὰ τεκμηριωμένη μελέτη πού συνεισφέρει σημαντικὰ στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὁ Pascal Mueller-Jourdan ὀρίζει τὸν χρόνο καὶ τὸν κῶρο ὡς ἀναπόσπαστες διαστάσεις τῆς φύσης τοῦ κτιστοῦ συμπεριλαμβανομένων ἀκόμη καὶ τῶν νοερῶν φύσεων. Τὸ θεμελιώδες διακύβευμα εἶναι ἂν εἶναι καλύτερο νὰ μιλάμε γιὰ μεταμόρφωση τοῦ χωροχρόνου στὰ ἔσχατα ἢ γιὰ ὀριστικὴ ὑπέρβασή του. Καθὼς ὅλη ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Mueller-Jourdan ἀποδεικνύει τὸν χωροχρόνο

ὡς ἐγγενῆ καὶ ἀναπόσπαστο στοὺν σύνολο τοῦ κτιστοῦ σύμφωνα μὲ τὸν λόγο του, καταλήγει, -καὶ κατὰ τὴ γνώμη μας ὀρθῶς-, στοὺν συμπέρασμα ὅτι ἡ *ἀεικίνητος στάσις* γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Μάξιμος δὲν εἶναι ἐξοβελισμὸς τοῦ χωροχρόνου, ἀλλὰ μεταμορφωτικὴ ἀλλαγὴ τρόπου του, καθὼς ἕνα εἶδος κίνησης ἐπιβιώνει. Ὁ Alexei Nesteruk προσεγγίζει σὲ ἕνα πολὺ συναρπαστικὸ ἄρθρο τὴν κοσμολογία τοῦ Μαξίμου μὲ θεωρίες τῆς σύγχρονης Φυσικῆς, ὅποτε οἱ θεωρίες ποὺ προσπαθοῦν νὰ πᾶνε πέρα ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἐκρηξη (Big Bang) μᾶς θυμίζουν τὴν στοχαστικὴ ἀναδίφηση ἀπὸ τὸν Μάξιμο τῶν λόγων τῶν ὄντων. Ἐξάλλου, ἡ ἀνθρωπικὴ ἀρχὴ ποὺ διατυπώνεται σήμερον ἀκόμη κι ἀπὸ ἐπιστήμονες μᾶς θυμίζει τὴν θεωρία τοῦ Μαξίμου γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ ὑποστατικὴ ἔνωσις ὡς τὸ προεπινοηθὲν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τέλος τοῦ σύμπαντος, ἕνα θέμα ὅπου ὁ π. Nesteruk συμβάλλει μὲ μία πρωτότυπη σκέψη. Τὸ Ἐκτο Κεφάλαιο περιλαμβάνει κείμενα γιὰ τὴν Ἐκκλησία, τὸν θάνατο, τὴν Ἀνάστασις καὶ τὰ ἔσχατα. Ὁ Ἐπίσκοπος Βρανισέβου Ἰγνάτιος (Midić) ἀναπτύσσει τὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Μαξίμου καὶ μὲ ἐνδιαφέροντα τρόπο περιγράφει τὴν σχέση ποὺ ἔχει τὸ *rodvig* (ἀσκητικὸ ἄθλημα) μὲ τὴν Εὐχαριστία. Ὁ π. Andrew Louth γράφει γιὰ τὴν θέσις τοῦ Μαξίμου γιὰ τοὺς θεσμούς τῆς Ἐκκλησίας. Συμπεραίνει ὅτι ἀφ' ἑνὸς ὁ Μάξιμος ἀποδίδει πολὺ μεγάλη σημασία στὴ συνοδικότητα, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ του μὲ τὸν πάπα Μαρκίνο Ρώμης στὴ σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τὸ 649, ἀλλὰ ἀφ' ἑτέρου δίνει ἐπίσης πολὺ μεγάλη σημασία στὴν ὁμολογία τῆς ὀρθῆς πίστεως, ὅπως φαίνεται

ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ φαίνονταν σὰν νὰ παλεύει μόνος ἐναντίον ὄλων, ὅποτε ἡ μελλοντικὴ συνοδικὴ ἐπικράτηση τῆς διδασκαλίας του, ποὺ δὲν διαφαινόταν κοντὰ, ἦταν κυρίως ἀντικείμενο ἐλπίδας καὶ προσευχῆς. Παρομοίως, ἀποδίδει πολὺ μεγάλη σημασία στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καὶ ὄχι σὲ ἕναν Πάπα Ρώμης ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία του. Τὸν δὲ αὐτοκράτορα τὸν δεχόταν ὡς προστάτη τῆς πίστεως, ἀλλὰ ὄχι ὡς καθοριστὴ τῆς, καθὼς ὁ τελευταῖος ρόλος ἀνῆκε στὶς συνόδους τῶν ἐπισκόπων. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις ἀποτελεῖ ἕνα πρότυπο ἰσορροπημένης ἐκκλησιολογίας. Ὁ ἐπίσκοπος Δυτικῆς Ἀμερικῆς Μάξιμος (Vasiljević) μιλάει γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς μαξιμιανῆς ὄντολογίας σὲ μία σύγχρονη ἐποχὴ, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ «θανατολογία», δηλαδὴ μία περισσότερο ψυχολογικὴ ἔμφασις στὴ σημασία τοῦ θανάτου. Ὁ Χρῆστος Γιανναράς γράφει γιὰ τὸν ὄντολογικὸ ρεαλισμὸ τῶν προσδοκιῶν μας γιὰ τὴ μετὰ θάνατον ζωὴ. Ἐπιμένοντας στὸν ἀποφατισμὸ τῆς γλώσσας τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ὅπως ὁ Μάξιμος, προσεγγίζει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὀρισμένες ἐκφράσεις τοῦ Μαξίμου, ὅπως ἡ διάκρισις *χρόνου* καὶ *αἰῶνος* ἢ ἡ «στάσιμος ταυτοκίνησις». Καταλήγει ἀπορητικὰ μὲ μία σειρά ἀνοικτῶν ἐρωτημάτων, ὡς πρὸς τὴν ὑπέρβασις τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἔσχατολογία, ὅπως λ.χ. πῶς μπορεῖ νὰ συμβιβαστεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου μὲ τὴν θεώρηση ὅτι δὲν ὑπάρχει μετὰ τὸν θάνατον καὶ πῶς μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ ὑπαρξὴ ἀγγέλων καὶ δαιμόνων, ἢ ἡ «προσδοκία» μίας ἀνάστασις στοὺς μέλλον, μετὰ τὴν κατὰ τὸν καθη-

γνή Γιανναρά ἄρση τῆς κίνησης καὶ τοῦ χρόνου μὲ τὸν θάνατο. Ὁ καθ. Γιανναράς διερωτᾶται μήπως μπορούμε νὰ καταλάβουμε τὴν μετὰ θάνατον συνθήκη ὡς ἐλευθερία ἀπὸ τὶς ὑπαρξιακὲς προϋποθέσεις τῆς κτιστότητας, ὡς μία ἐλευθερία ἀπὸ διλήμματα ὅπως μετάνοια ἢ μὴ μετάνοια, μία ἐλευθερία μετάβασης ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν.

Στὸ ἔβδομο μέρος ἀναπτύσσονται σύγχρονες ἀναγνώσεις τοῦ Μαξίμου. Ὁ π. Callinic Berger ἀναπτύσσει τὸ ἔργο τοῦ π. Δημητρίου Στανιλοάε ὡς μία σύγχρονη σύνθεση ποῦ ἀντλεῖ στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὴ θεολογία τῶν λόγων τοῦ Μαξίμου, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴ σχέση νοῦ καὶ λόγου, καὶ ἀπὸ τὴ θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά. Ὁ Paul Gavriluyk ἀναπτύσσει πῶς ὁ π. Γεώργιος Φλορόφσκι ἀνέπτυξε αὐτὸ ποῦ θεώρησε ὡς μαξιμιανὴ «σύνθεση» σὲ ἀντίθεση μὲ τάσεις τῆς ρωσικῆς σκέψης τῆς δικῆς του ἐποχῆς, ὅπως ἡ Σοφιολογία τοῦ π. Μπουλγκάκοφ. Ὅσο, ὁ Gavriluyk τονίζει καὶ τὴ μεγάλη ὀφειλὴ τοῦ Φλορόφσκι στὸν Μπουλγκάκοφ καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι στὴν ἴδια τὴν ὕψη τοῦ ζητήματος, ἐνὸς ἄς ποῦμε «ὀρίου» μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, ὅπως θεωρεῖται ὅτι εἶναι οἱ μαξιμιανοὶ λόγοι, ἀνακλύπουν σημαντικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἀκριβῶς καὶ ὁ Μπουλγκάκοφ προσπάθησε νὰ ἀρθρῶσει μὲ τὴν Σοφιολογία του.

Στὸ τέλος τοῦ τόμου, περιλαμβάνεται ἓνα συμπλήρωμα μὲ κείμενα νέων ἐρευνητῶν. Ὁ Σωτῆρης Μπτραλέξης ἀναλύει τὴν σχέση χρόνου καὶ αἰῶνος, καὶ προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει τὸν αἰνικτικὸ μαξιμιανὸ ὄρο «ἀεικίνητος στάσις» συμπληρώνοντας ἔτσι τὰ δύο πολὺ σημαντι-

κά, -ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνοντα μεταξύ τους-, κείμενα τοῦ Mueller-Jourdan καὶ τοῦ Γιανναρά ποῦ προηγήθηκαν ἐπὶ τοῦ ἴδιου θέματος. Ὁ Kostake Milkov σὲ ἓνα πολὺ καλὰ ἐμπεριστατωμένο ἄρθρο γιὰ τὴ θεραπεία τῆς σεξουαλικῆς διαίρεσης τῆς κτίσης, μᾶς ξεναγεῖ στὴν ἀμφίσημη ἀλλὰ μόνον φαινομενικὰ ἀντιφατικὴ σκέψη τοῦ Μαξίμου γιὰ τὸ θέμα. Ἀ.χ. ἐνῶ ἡ σεξουαλικὴ ἀναπαραγωγὴ θεωρεῖται ὡς ἓνας πωτικὸς τρόπος, καταξιώνεται ὁ ἔρωτας ὡς ἀνθρωπολογικὸ στοιχεῖο, καὶ ἐπίσης μᾶλλον ὑπάρχει χώρος στὴ μαξιμιανὴ σκέψη γιὰ χαρακτηριστικὰ φύλου (*gender*), τὰ ὅποια δὲν ἐξαντλοῦνται στὴ σεξουαλικὴ διαίρεση, ἀλλὰ ὡς μὴ διαιρετικὲς διαφορὲς- διακρίσεις μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀκόμη καὶ ὄντολογικὴ σημασία γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία. Τέλος, σὲ ἓνα δικό μας ἄρθρο προσπαθοῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τοὺς ὄρους ποῦ δηλώνουν τὸ συγκεκριμένο εἶναι, σὲ μία προσπάθεια νὰ ἀποφευχθοῦν διάφορες συνήθεις παρεξηγήσεις ποῦ στοιχειώνουν τὴ μαξιμιανὴ ἔρευνα. Ὁ τόμος τελειώνει μὲ τὰ Memoranda τοῦ Συμποσίου, ποῦ ἔγραψε ὁ Daniel Mackay, ὅπου ἀποτυπώνεται κάτι ἀπὸ τὴ ζωντάνια τῶν διαλόγων τοῦ συνεδρίου, καθὼς καὶ ὅλες οἱ λειτουργικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς δραστηριότητες ποῦ τὸ συνόδευσαν.

Διονύσιος Σκλήρης

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ Π. ΙΩΑΝΝΗ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, *Ἡ Δυναμικὴ τοῦ Σώματος. Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Β' Κορ. 5,1-10*, Στὴ σειρὰ *Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη* ἀρ. 39, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 398.

Ἡ μελέτη τοῦ Ἐπίκουρου Καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. π.

Ιωάννη Σκιαδαρέση αποτελεί μιὰ ἔξο-
νυχιστικὴ ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυση τῆς πε-
ρικοπῆς Β΄ Κορ 5,1-10 μὲ βάση τὴ νεότε-
ρη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ τὴν Πατε-
ρικὴ ἑρμηνευτικὴ παράδοση. Ὁ κύριος
τίτλος τῆς «Ἡ δυναμικὴ τοῦ σώματος»
ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ ἑξαγό-
μενο ὄχι μόνο τῆς περικοπῆς ἀλλὰ καὶ
τῆς εὐρύτερης συνάφειάς τῆς, τῆς ὁποίας
αὐτὴ ἀποτελεῖ κορύφωση.

Ἐν συντομίᾳ τὸ περιεχόμενο τῆς μελέ-
της εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Μετὰ ἀπὸ μιὰ σύ-
ντομη εἰσαγωγή (σ.17-27) στὸ Α΄ Μέρους
ὁ σ. παρουσιάζει (I) τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο
καὶ τὰ εἰσαγωγικὰ στοιχεῖα τῆς Β΄ πρὸς
Κορινθίους (σ.31-64) καὶ (II) τὴν κατὰ
στίχο ἑρμηνεία τῆς περικοπῆς (σ.65-
267). Στὸ (I) τμῆμα τοῦ Α΄ Μέρους ἔξε-
τάζει ὁ σ. τὸ θρησκευοῖστορικὸ καὶ φιλο-
σοφικὸ ὑπόβαθρο τῆς περικοπῆς καὶ κα-
τόπιν τὴν ἑσατολογία τῆς συγκριτικὰ
πρὸς ἐκφραζόμενες, σὲ ἄλλες προγενέ-
στερες ἐπιστολές, θέσεις τοῦ Παύλου.
Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο, πρόσφορο ἔδαφος ἢ
ἔρευνα βρῖσκει ἄλλοτε στὴν Ἰουδαϊκὴ
ἀποκαλυπτικὴ φιλολογία, ἄλλοτε στὸν
ἑλληνιστικὸ δυαλισμὸ καὶ ἄλλοτε στὴ
Γνώση. Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἀναζή-
τηση αὐτὴ συνήθως εἶναι ὅτι ἡ περικοπή,
ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ καὶ γνω-
στικὸ ἢ γνωστικίζον περιβάλλον τῆς Κο-
ρίνθου, παρουσιάζει ἐνισχυμένη τάση
γιὰ δυαλισμὸ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο ἡ πε-
ρικοπή συγκρίνεται σχεδὸν πάντα πρὸς
τὶς δύο κατ' ἑξοχὴν ἑσατολογικὲς περ-
κοπὲς Α΄ Θεσ. 4,13-18 καὶ κυρίως Α΄
Κορ. 15,35-56. Ἀπὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ
πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἑρμηνευτὲς συνάγουν
ὅτι στὴν περικοπὴ μας ὁ Παῦλος, ἕξαι-
τίας συγκεκριμένων λόγων, διαφοροποι-
εῖ, ὡς πρὸς κάποιες ὀψεις, τὴν ἕως τότε

ἐκφρασμένη ἑσατολογία του. Ἀναμένει
λ.χ. προσωπικὸ θάνατο πρὸ τῆς παρου-
σίας, ἀντίθετα μὲ τὴν προηγούμενη θέση
του ὅτι θὰ εἶναι κατὰ τὴν παρουσία τοῦ
Χριστοῦ ἀνάμεσα στοὺς ζῶντες. Μετατο-
πίζεται ἀπὸ μιὰ προγενέστερη συλλογικὴ
κατανόηση καὶ περιγραφὴ τῆς ἑσατολο-
γίας πρὸς μιὰ ἀτομικὴ-προσωπικὴ κ.ἄ.

Ὡς πρὸς τὴν περικοπὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ
ἔρευνα στρέφεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γύ-
ρω ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Παύλου σχετι-
κά: α) μὲ τὸ ἂν ὁ ἴδιος θὰ ζεῖ ἢ ὄχι πρὶν
τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ, β) μὲ τὸ πό-
τε θὰ ἐπενδυθεῖ τὸ ἄφθαρτο σῶμα, κατὰ
τὴν ὥρα τοῦ θανάτου ἢ κατὰ τὴν παρου-
σία, καὶ γ) γενικότερα μὲ τὴν μετὰ τὸ θά-
νατο χρονικὴ διαδοχὴ τῶν ἐπὶ μέρους γε-
γονότων ποὺ συνδέονται μὲ τὴ δεύτερη
παρουσία τοῦ Χριστοῦ. Στὸ πλαίσιο τοῦ
τελευταίου ἐρωτήματος ἀνάγεται σὲ
μεῖζον πρόβλημα ἢ λεγόμενη ἐνδιάμεση
κατάσταση, δηλαδὴ τὸ χρονικὸ διάστη-
μα μεταξὺ θανάτου καὶ παρουσίας καὶ ὁ
συνδεδεμένος μὲ αὐτὴ φόβος τοῦ Παύ-
λου γιὰ ἀσώματη ὑπαρξὴ του κατὰ τὸ
διάστημα αὐτό.

Συχνὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς σύγχρο-
νης ἔρευνας τῆς προβληματικῆς τῆς περ-
ικοπῆς στρέφεται κυρίως πρὸς τὴ χρο-
νικὴ μόνον πλευρὰ τῆς ἑσατολογίας. Πε-
ριορίζεται ἔτσι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στὴν
ἀναζήτηση τῆς χρονικῆς διαδοχῆς τῶν
γεγονότων ποὺ ἀνήκουν στὴν ἑσατολο-
γία καὶ δὲν ἐκτείνεται ἔστω ἰσομερῶς καὶ
στὸ περιεχόμενό τῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ
κέντρο βάρους τῆς περικοπῆς, ποὺ κατὰ
τὴν ἐκτίμηση τοῦ σ. βρῖσκεται στὸ τί καὶ
πῶς τῶν ἑσατολογικῶν γεγονότων, με-
τατοπίζεται στὸ πότε τῶν γεγονότων
αὐτῶν, τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν φαίνεται νὰ
ἀπασχολεῖ ἐδῶ τὸν Παῦλο. Μέσα σ'

αυτή την μετατόπιση συχνά αποσιωπώνται ή υποβαθμίζονται αναφορές που σχετίζονται όχι μόνο με τις προϋποθέσεις αλλά και με την έντονη της ιστορίας προοπτική του ανθρώπου. Χάνει έτσι το βάρος που έχει στην περικοπή ή ένθαδική έσχατολογία και κατ' έπέκταση ή ένθαδική ανθρωπολογία, σε σχέση βεβαίως με την μελλοντική.

Θά πρέπει βεβαίως να διευκρινισθεί ότι ή μελέτη δέν είναι μία σφαιρική πραγματεία για τόν άνθρωπο ή τόν ανθρώπινο σώμα, ούτε επίσης μία πραγματεία για τόν σύνολο της έσχατολογίας του Παύλου. Άλλωστε, ή μελέτη αποτελεί έρμηνευτική προσέγγιση μίας συγκεκριμένης περικοπής.

Η έξεταζόμενη περικοπή αποτελεί τμήμα μίας απολογητικής προσπάθειας του Παύλου έναντι πολλαπλών κατηγοριών του. Η προσπάθεια αυτή άρχίζει από τις πρώτες κιόλας γραμμές της έπιστολής, έμφανίζεται όμως δυναμικότερη κυρίως από τόν 2,14 και προχωρεί κλιμακούμενη ως τόν 7,4. Σ' αυτήν ό Παύλος άπαντά μεθοδικά στις πολλές αιτιάσεις τών αντιπάλων του. Μία από αυτές σχετίζεται με την έξωτερικά άδύναμη εικόνα που ως άπόστολος παρέχει ό Παύλος, έξαιτίας τών άλλεπάλληλων θλίψεων και τών καθημερινών παθημάτων που ύφίσταται. Τά παθήματα αυτά κυρίως έκτίθενται από τόν 4,7 έξ. και προφανώς θεωρούνται από τούς αντιπάλους του άσύμβατα προς χαρισματικούς άνδρες. Κορύφωση της απολογητικής αυτής προσπάθειας, ως προς τις ειδικές αιτιάσεις, άποτελεί ή περικοπή, άκριβώς γιατί σ' αυτήν μνημονεύεται τόν τέλος τών παθημάτων που είναι ή κατάλυση του σώματος αλλά και ό πλήρης δοξασμός του, που είναι ή ένδυση της άφθαρσίας. Κατά ταύτα, ή

περικοπή έχει μία αὐτοτέλεια άφου κλείνει μέσα της τήν κορύφωση της άπάντησης του Παύλου σε μία συγκεκριμένη πτυχή κατηγοριών έναντιόν του.

Παράλληλα ή περικοπή διαλέγεται με τά συγγενή Παύλεια κείμενα και ιδιαίτερα με τόν Α' Κορ 15,35 – 56, όπου ό Παύλος έκθέτει συστηματικότερα τή διδασκαλία του για τόν θάνατο, τήν άνάσταση του σώματος και τήν άφθαρτοποίησή του. Ό σ. βλέπει τήν περικοπή πρώτιστα σε συνάρτηση με τή συνάφειά της και δευτερευόντως σε σύγκριση με τις περικοπές της Α' Θεο και Α' Κορ.

Ός προς τή μέθοδο που χρησιμοποιεί στη μελέτη του ό σ. σημειώνουμε τά έξής: Η ιστορικοφιλογολική μέθοδος, με τις άρχες και τά κριτήριά της κυριαρχεί στη μελέτη. Άπό τις νεώτερες τάσεις προσέγγισης τών κειμένων της Κ. Διαθήκης, χωρίς να άποκλείει καμία αλλά και άποφεύγοντας άπολυτοποιήσεις, ή μονόδρομους, πιστεύει ότι στην προκειμένη περίπτωση ή ρητορική άποβαίνει όντως ή πιό χρήσιμη. Ό λόγος βρίσκει στο γεγονός ότι ή περικοπή θεωρείται τμήμα μίας έκτενους άπολογίας του Παύλου έναντι κάποιας πολεμικής έναντιόν του. Ός τμήμα λοιπόν άπολογίας ή περικοπή τελεί, λίγο ως πολύ, σε ένα βαθμό έπηρεασμού από τούς κανόνες της ρητορικής θεωρίας και πράξης και γενικότερα της ρητορικής της έλληνιστομαϊκής παράδοσης. Άλλωστε, ό γεωγραφικός και πολιτιστικός χώρος δράσης του Παύλου γνώριζε καλά τή ρητορική και τήν άπαιτούσε ως βασικό έργαλειό έπικοινωνίας στη διαδικασία υπεράσπισης ή κατηγορίας.

Στή συνέχεια και άκριβέστερα στο (II) τμήμα (σ. 65-267) του Α' Μέρους γίνεται

έκτενης κατά στίχο ἀνάλυσή της. Ἡ ἀνάλυση αὐτή, πού ἀποτελεῖ τὸ ἐκτενέστερο τμήμα τοῦ πρώτου μέρους ἀλλὰ καὶ ὅλης της μελέτης, ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς, κατὰ στάδια, πορεία:

Σὲ ἓνα πρώτο στάδιο ὀρίζει τὴν εὐρύτερη καὶ ἐγγύτερη συνάφεια τῆς περικοπῆς. Ἐπειτα ἐξετάζει τὴν περικοπή ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου καὶ τῆς δομῆς της. Ὡς πρὸς τὴν τελευταία, διαρθρώνει τὴν περικοπή σὲ ἑπτὰ ἐνότητες μὲ κριτήριο: α) τοὺς τρεῖς ὁμίλους μεταφορῶν [στέγης (στ.1-2α), ἔνδυσης (στ. 2β-4β), ἐκδημίας (στ. 6.8.9)], β) τὶς τρεῖς παρεμβολές-μεταφορές (στ. 4γ. 5.7) πού συμπλέκονται μὲ τὶς πρῶτες καὶ γ) τὴν καταληκτικὴ ἀναφορὰ στὴν κρίση (στ. 10). Ἀκολουθῶς, σὲ ἓνα δεύτερο στάδιο, προβαίνει στὴν ἀνάλυση τῆς περικοπῆς κατὰ στίχο, ἐνότητα καὶ σύμβολο-μεταφορὰ. Ἡ ἔρευνα τοῦ σ. εἶναι λεπτομερῆς μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὶς θέσεις του καὶ μὲ ἐξίσου πειστικὰ ἐπιχειρήματα ἀλλὰ καὶ εὐπρέπεια γιὰ τὴν ἀναίρεση τῶν θέσεων ἄλλων ἐρευνητῶν.

Στὸ Β' Μέρος (σ. 271-341), καθαρὰ συνθετικό, ἐπισημαίνει ἀρχικὰ τὰ σημεῖα αἰχμῆς στὴν ἐρμηνεία τῆς περικοπῆς ἀρχίζοντας μὲ τὸ ἂν ἡ περικοπή προϋποθέτει πολεμική. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀπάντησή του εἶναι ὅτι ὁ Παῦλος ὑπερασπίζεται μᾶλλον τὸν ἑαυτό του καὶ τὴ διακονία του καὶ ἀμύνεται κατὰ τῶν προσβολῶν εἰς βᾶρος τοῦ εὐαγγελίου του, παρὰ πολεμᾶ ἀντιπάλους. Ὑπερασπίζεται, μὲ ἄλλα λόγια, τὴ νομιμότητά του καὶ ἀντιστρέφει τὰ κριτήρια τῶν κατηγορῶν του γιὰ τὸ συμβατὸ τῆς συνύπαρξής στὸ πρόσωπό του δόξας ἀπὸ τὴ μιά καὶ παθημάτων ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σημεῖο αἰχμῆς, ἂν ὑπάρχει δηλαδὴ στὴν περικοπή δυαλισμός, ἡ ἀπάντηση τοῦ σ. εἶναι ὅτι α) ἡ περικοπή δὲν κάνει πουθενὰ λόγο γιὰ ψυχὴ πού νὰ ἐναντιώνεται στὸ σῶμα, β) ἡ κατανόηση τῆς γενικῆς «τοῦ σκῆνους» ὡς παραθετικῆς στὸ «οἰκία» ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴ δύο ἀντιτιθεμένων πραγμάτων, σκῆνος καὶ οἰκία, γ) ὁ Παῦλος δὲν θέλει νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸ σῶμα του (οἰκία τοῦ σκῆνους) γιὰ χάρι κάποιας ἀφθαρτῆς ἀντισωματικῆς πραγματικότητας ἀλλὰ νὰ ἐπενδυθῆ πάλι σῶμα, ἀφθαρτο ὅμως τὸ ὁποῖο ἔχουμε ἦδη ὡς ἀρραβῶνα καὶ δ) σὲ σύγκριση μὲ τὸ Σοφία Σολομώντος (9,15) πού ἀποκαλεῖ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα «εἰσόδους» ὁ Παῦλος, ἀποκαλώντας το «ἐπίγειο», ἀποδίδοντάς του δηλαδὴ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μικρόχρονου καὶ μικρόχωρου, σαφῶς τὸ ἀναβαθμίζει, ἀποτρέποντας ἀπὸ δυαλιστικές ἐκδοχές.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτο σημεῖο αἰχμῆς τῆς περικοπῆς, γιὰ τὸ ἂν δηλαδὴ στὴν περικοπή ἀναθεωροῦνται προγενέστερες Παύλειες ἐσχατολογικῆς θέσεις, ὁ σ. καταλήγει στὰ ἐξῆς: Ἡ περικοπή κατ' ἀρχὰς ἔχει τρεῖς τουλάχιστον ἰδιαιτερότητες α) πολλά «ἄπαξ λεγόμενα» β) πληθωρικὴ χρῆση μεταφορῶν καὶ γ) χρῆση ρημάτων ἢ μετοχῶν πού δηλώνουν συγκινησιακῆς καταστάσεις. Ἡ περικοπή, συγκρινόμενη μὲ τὶς δύο συγγενεῖς της περικοπές, α) δὲν ὁμιλεῖ καθόλου γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, ὅπως τὸ κάνουν οἱ δύο ἄλλες, β) δὲν κάνει λόγο εὐθέως γιὰ τὴ Δεύτερη Παρουσία, ὅπως ἐκεῖνες, γ) δὲν διακρίνει ἀνάμεσα σὲ ζῶντες καὶ νεκρούς, καὶ δ) δὲν κάνει χρονικῆς ἀναφορές. Ἄρα, ἀπὸ τὴν περικοπή ἀπουσιάζουν βασικῆς πτυχῆς τῆς

Παύλειας ἔσχατολογίας. Συνεπῶς ὁ Παῦλος δὲν ἐπιστρέφει στὶς δύο προηγούμενες ἔσχατολογικὲς του περικοπές. Προσφέρει ἔναντι ἐκείνων τὰ ἑξῆς καινούργια στοιχεῖα: α) γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴ βεβαιότητά του γιὰ τὴν ἀφθαρτοποίηση τοῦ σώματός του χρησιμοποιεῖ καινούργιες μεταφορές (οἰκία, οἰκητήριον, ἐκδημία, ἐνδημία κ.λπ.), β) ἀναφέρεται στὴν πρώτη δημιουργία, γ) διακρίνει μεταξὺ τῆς «διὰ πίστεως» καὶ τῆς «οὐ διὰ εἰδους» πορείας, δ) ἀναφέρεται στὸ ἐνθαδικὸ ἦθος τῶν πιστῶν, καὶ ε) ἡ περικοπὴ κατακλείεται μὲ μνεία τῆς μέλλουσας κρίσης μὲ βάση τὰ ἔργα τοῦ σώματος. Συνεπῶς ἡ περικοπὴ λέει ἢ προσθέτει κάτι νέο σὲ πέντε σημεῖα σὲ σχέση μὲ τὶς συγγενεῖς τῆς περικοπῆς. Οἱ προηγούμενες διαπιστώσεις ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι σὲ καμιά ἀπὸ τὶς τρεῖς συγγενεῖς ἔσχατολογικῆς περικοπῆς ὁ Παῦλος δὲν καλύπτει ὅλο τὸ εὐρὺ φάσμα τῆς ἔσχατολογίας. Ὅ,τι συνεπῶς δὲν ἐξάντλησε στὶς δύο προηγούμενες τὸ ἀναπτύσσει στὴν παρούσα περικοπὴ. Ὅ,τι λέει σ' αὐτὴν εἶναι παρουσίαση νέων στοιχείων καὶ ὄχι ἐπανατοποθέτησιν. Ἡ ἐργασία τοῦ π. Ἰωάννη Σκιαδαρέση ὑποστηρίζει ὅτι α) ὁ Παῦλος ὄχι μόνον σὲ συλλογικὸ ἀλλὰ καὶ σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο δὲν περιμένει τὰ βίαια ἐπεισόδια γιὰ νὰ συνειδητοποιήσει τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ θανάτου, ἀλλὰ αὐτὸς ἦταν γιὰ τὸν Ἀπόστολο μόνιμο βίωμα (Γαλ 7,17), τὸ ὁποῖο ὡστόσο δὲν τὸν στεροῦσε ἀπὸ τὸ ὄραμα ζωῆς καὶ ἱεραποστολῆς, καὶ ὅτι στὶς δύο προηγούμενες περικοπές δὲν κατέτασσε ἀσυζητητὶ τὸν ἑαυτὸ του στοὺς ζῶντες, β) ἡ περικοπὴ οἰκοδομεῖ ἓνα συλλογικὸ πλαίσιο, στὸ ὁποῖο ὁμως περιλαμβάνεται καὶ κάθε ἄνθρωπος, καὶ γ) γιὰ τὸν

Παῦλο δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ «νεκρῶν» καὶ «κοιμηθέντων» ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ὅροι δηλώνουν τοὺς νεκροὺς καὶ ὅτι μείζον ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ μετὰ θάνατον βεβαιότητα γιὰ ἐνσώματη κοινωνία μὲ τὸν Χριστό, τὴν ὁποία ὁ Παῦλος ἐξέφραζε διαρκῶς (Φιλ. 1,23).

Ὁ σ. τονίζει ὅτι ἡ σχέση τῶν τριῶν συγγενῶν περικοπῶν εἶναι συμπληρωματικὴ, μὲ διαφορετικὴ σὲ κάθε μία ἔμφαση: στὴν Α' Θεσ. ἡ ἔμφαση βρῖσκεται στὴν προσδοκία τῆς παρουσίας, στὴν Α' Κορ. ἡ ἔμφαση βρῖσκεται στὴν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν καὶ στὴν παρούσα ὁ Παῦλος ἐστιάζει στὴ βεβαιότητα τῆς μεταμόρφωσης τοῦ σώματος καὶ στὴ μεταθανάτια ἐνσώματη ζωὴ (βλ. ἰδίως σ. 311).

Στὴν ἐνότητα «σχέση τῆς περικοπῆς μὲ τὸ χρόνο καὶ τὴν ἀλληλουχία τῶν ἔσχατολογικῶν δεδομένων» (σ. 312-314) τονίζεται ὅτι σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἐρμηνευτὲς τῆς περικοπῆς δὲν εἶναι ὁ χρόνος οὔτε ἡ ἀλληλουχία αὐτὸ πὺν ἐνδιαφέρει τὸν Παῦλο, ἀλλὰ ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν λήψη τοῦ πνευματικοῦ σώματος πὺν θεμελιώνεται σὲ ὅ,τι κατηγάσθη ὁ Θεὸς στὴ δημιουργία καὶ ἀναδημιουργία καὶ ἰδιαιτέρως στὴν παροχὴ τοῦ «ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος». Ἡ ἀπουσία χρονοδιαγράμματος ἀπὸ μιὰ ἔσχατολογικὴ χαρακτηριστὴ περικοπὴ δείχνει ὅτι γιὰ τὸν Παῦλο ἔσχατα εἶναι ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ τρόπος σχέσης του μὲ τὸν Θεὸ ὄχι μόνον ἐκτὸς τοῦ χρόνου ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ.

Στὴν ἐνότητα «ἡ περικοπὴ καὶ τὸ ἔσχατολογικὸ τῆς μοντέλου» (σ. 315-320) ὑποστηρίζεται ὅτι στὸ μοντέλο αὐτό, πὺν κέντρο του εἶναι ὁ ἄνθρωπος, συνυπάρχει ἡ πρωτολογία μὲ τὰ μείζονα τῶν ἐν Χριστῷ

γεγονότων, διατηρείται τὸ ἔσχατολογικὸ ἀποκαλυπτικὸ ὄραμα χωρὶς νὰ ὑποτιμᾶται τὸ ἑνθαδικό, συνδυάζεται ἄρρηκτα τὸ προσωπικὸ μὲ τὸ συλλογικὸ καὶ τέλος δὲν ἀπαξιώνονται φανερώσεις τῆς πίστεως, ὅπως ἡ λατρεία καὶ τὸ ἦθος. Ἡ υἱοθέτηση ἐνὸς μοντέλου ἔστω παραπλήσιου συμβάλλει ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ διατηρήσει τὸν ἔσχατολογικὸ της χαρακτήρα, πὸ εἶναι ἡ πεμπουσία της, χωρὶς νὰ ἀπεμπολεῖ τὴν ἱστορία καὶ τὸ ἑνθαδικό.

Στό (II) τμήμα τοῦ Β' Μέρους μὲ τίτλο «Διήκουσα ἔννοια τῆς περικοπῆς καὶ βασικὲς τῆς πτυχῆς» (σ. 321-341) τονίζεται κατ' ἀρχὰς ἡ ἔννοια πὸ σπονδυλώνει τὴν περικοπὴ καὶ εἶναι ἡ βεβαιότητα τοῦ Παύλου γιὰ τὴ δυναμικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τῆς διήκουσας αὐτῆς ἔννοιας βασικὲς πτυχῆς εἶναι: α) τὸ ὅτι τὸ ἀναμενόμενο ἀφθαρτὸ σῶμα δὲν εἶναι ἀντίθετο τοῦ ἑνθαδικοῦ ἀλλὰ ὑπερέχον, β) ὅτι ἡ ἀναμενόμενη ἀφθαρτοποιήσις ορίζεται στὸ ἑνθαδικὸ γῆϊνο σῶμα, γ) ὅτι ἡ μέλλουσα ἀφθαρτοποιήσις δὲν σημαίνει μετάβαση σὲ ἄλλη φύση ἀλλὰ δοξασιμὸ τῆς παρούσας φύσης, καὶ δ) ὅτι ἡ ἀφθαρτοποιήσις τοῦ σώματος ἐξασφαλίζει ὄχι νοτιὴ ἀλλὰ πραγματικὴ ζωὴ. Στὴ συνέχεια προσδιορίζονται οἱ βασικοὶ ὅροι τῆς περικοπῆς πὸ ἐγγυῶνται αὐτὴ τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ σώματος καὶ εἶναι, ἀπὸ πλευρᾶς Θεοῦ, ὁ πλουτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ σπέρματα τῆς προόδου, τὸ ἀνακαινιστικὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μὲ κέντρο τὴν ἀνάστασίν του, καὶ ὁ ἀρραβῶνας τοῦ Πνεύματος πὸ παρέχεται μὲ τὸ βάπτισμα. Ἀπὸ πλευρᾶς ἀνθρώπου προϋπόθεση εἶναι ὁ ἀγῶνας του νὰ εἶναι εὐάρεστος στὸ Θεό.

Ἡ μελέτη κατακλείεται α) μὲ ἀνακεφαλαίωση τῶν κύριων σημείων της καὶ

μὲ τὰ βασικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα χωρίζονται σὲ γενικά καὶ εἰδικά β) μὲ μετάφραση τῆς περικοπῆς γ) μὲ τὴ βιβλιογραφία δ) μὲ τὸν πίνακα χωρίων καὶ ε) μὲ εὐρετήριο συγγραφέων.

Ἡ μελέτη αὐτὴ μὲ τὴ λεπτομερῆ ἐξέταση τῶν ἐρμηνευτικῶν ζητημάτων τῆς περικοπῆς, πὸ ὅσο μπορούσαμε πὸ συνοπτικὰ παρουσιάσαμε, μὲ τὴ δαφιλὴ χρῆση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἀπὸ τὸν συγγραφέα καὶ τὴν ἐπιτυχὴ ἐξαγωγή τῶν συμπερασμάτων του ἀποτελεῖ ἀξιόλογη συμβολὴ στὴν ἐπιστήμην τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἰω. Καραβιδόπουλος

ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ (ἐπιμ.), *Νεοναζιστικὸς παγανισμὸς καὶ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Παρεμβάσεις καὶ Τεκμήρια*, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 2013, σσ. 173.

Ἄρκετὰ χρόνια τώρα, ἀλλὰ ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 2012, ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιπτώσιν τῆς εὐρύτερης οικονομικῆς κρίσης πὸ ἀντιμετωπίζει, βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἓνα μᾶλλον πρωτόγνωρον φαινόμενο, τὴν εἴσοδο στὸ ἑλληνικὸ κοινουβούλιο, ἐνὸς πολιτικοῦ σχηματισμοῦ («Χρυσὴ Αὐγὴ»), πὸ ἀπροκάλυπτα ἐνστερνίζεται καὶ ἐπιθυμεῖ (ἢ σὲ κάθε περίπτωσιν ἐνεργεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν) νὰ κάνει πράξιν τὴ ναζιστικὴν ἰδεολογία. Σὲ μία χώρα πὸ βίωσε μὲ τραγικὸ τρόπο τὴ θηριωδίαν τοῦ Γ' Ράικ κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μία τέτοια ἐξέλιξις θὰ φάνταζε τουλάχιστον ἀξιοπεριεργή, ἂν ὄχι ἐντελῶς παράλογη. Τὸ τελευταῖον μάλιστα διάστημα, ἔπειτα ἀπὸ τὴν καταγιγιστικὴν ἐξελίξις ὡς ἀπόρροια τῆς δολοφονικῆς δράσης τοῦ πολιτικοῦ

αυτοῦ μορφώματος, τὸ ζήτημα τοῦ νεο-ναζισμού ἔχει βρεθεῖ γιὰ τὰ καλὰ στὸ ἐπίκεντρο τοῦ εὐρύτερου πολιτικοῦ, φιλοσοφικοῦ ἀλλὰ καὶ θεολογικοῦ προβληματισμοῦ. Τὸ ἀνά κείρας βιβλίον, μοιάζει κατὰ κάποιον τρόπο *προφητικό*, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ κείμενα ποὺ φιλοξενεῖ προέρχονται ἀπὸ μία ἐκδήλωση τοῦ βιβλικοῦ Ἰδρύματος «Ἴδρυμα Ζωῆς», ποὺ ἔλαβε χώρα στὴν Ἀθήνα τὸν Νοέμβριον τοῦ 2012, λίγο δηλαδὴ μετὰ τὴν κοινοβουλευτικὴ ἐμφάνιση τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς καὶ ἀρκετὰ πρὶν τὰ πρόσφατα περιστατικά (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 2013, ἀλλὰ καὶ νωρίτερα μὲ προκλητικὰς ἐπιθέσεις ἐναντίον κυρίως μεταναστῶν) ποὺ ὀδήγησαν στὴ δολοφονία ἑνὸς συμπολίτη μας. Τὸ Ἰδρυμα Ἴδρυμα Ζωῆς γιὰ μία ἀκόμη φορὰ πρωτοστατεῖ στὸν σοβαρὸ προβληματισμὸ ἀπέναντι στὸ ἐπείγον αὐτὸ ζήτημα ποὺ δείχνει νὰ ἐπηρεάζει σὲ σημαντικό βαθμὸ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία.

Τὸ βιβλίον ἀπαρτίζεται κατὰ κύριον λόγον ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις (Μητροπολίτης Ἀλεξανδρουπόλεως Ἀνθίμος, Σταῦρος Παγκάζογλου, Σταῦρος Ζουμπουλάκης, π. Βασίλειος Θεομὸς, Γιώργος Καλαντζῆς) ποὺ παρουσιάστηκαν στὴν ἐκδήλωση τοῦ Ἰδρύματος στὴν Νομικὴ Σχολὴ τὸν Νοέμβριον τοῦ 2012 μὲ τὸν ὁμώνυμον τίτλον, ἐνῶ ἔχουν προστεθεῖ ἐπιπλέον τὰ κείμενα τοῦ Μητροπολίτη Σισανίου καὶ Σιατίστης Παύλου καὶ τοῦ Μητροπολίτη Μεσσηνίας Χρυσόστομου. Ἔνα σημαντικό μέρος ὅλου τοῦ τόμου ἀφορᾷ στὴν προσθήκη 72 σελίδων ὅπου περιλαμβάνονται ἐκτενῆ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς ποὺ τεκμηριώνουν πέραν ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὴν παγανιστικὴ καὶ ἀντιχριστιανικὴ ἰδεολογία τῆς.

Ὁ Μητροπολίτης Ἀλεξανδρουπόλεως Ἀνθίμος μὲ τὸ κείμενό του «Ἐπιστροφή στὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὴ χριστιανικὴ πίστη», ἀφοῦ περιγράφει μὲ γλαφυρὸ τρόπο τὸ τρέχον πολιτικὸ, ἰδεολογικὸ, οικονομικὸ καὶ πνευματικὸ ἀδιέξοδόν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, προτείνει ὡς ἐπαρκῆ λύση, ὡς «μάννα» στὴ βιοῦμενη τραγωδία (ἑνὸς λαοῦ «ποὺ μέχρι τώρα χόρταινε μὲ ξυλοκέρατα») τὴν ἐπιστροφήν σὲ παραδεδομένες, δοκιμασμένες καὶ αὐθεντικὰς ἀξίες, ποὺ εἶναι τὸ «ἀρχαῖον ἑλληνικὸ πνεῦμα στὴν κλασικὴν τοῦ ἄποψη καὶ τὸ εὐαγγελικὸν χριστιανικὸν μήνυμα στὴν Ὁρθόδοξον ἐπεξεργασία του». Προκειμένου νὰ ἀναδείξει τὴ σημασίαν τοῦ «ἠθους» ποὺ προϋποτίθεται καὶ μπορεῖ νὰ διαμορφωθῆ μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν, ὅπως θὰ ἔλεγε κάποιος, «ἐπιστροφήν σὲ τὶς ρίζες», ὁ Μητροπολίτης Ἀνθίμος ἀφηγεῖται ποικίλα παραδείγματα ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴν, τὴν πνευματικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Χριστιανῶν.

Στὸ ἐπόμενον κείμενον μὲ τίτλον «Χρυσὴ Αὐγὴ καὶ χριστιανικὴ διδασκαλία», ὁ Μητροπολίτης Σισανίου καὶ Σιατίστης Παῦλος μὲ καθαρὸν λόγον ἀποτυπώνει τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ «μορφώματος» τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς, ποὺ εἶναι ὁ «ναζιστικὸς καὶ παγανιστικὸς χαρακτήρας τῆς», δίνοντας ἰδιαίτερην βαρύτητα στὴ ναζιστικὴ ἰδεολογία, στὸ βαθμὸν ποὺ «γιὰ ὅποιονδήποτε ἄνθρωπον μὲ σώας τὰς φρένας ὁ ναζισμὸς καὶ ὁ ρατσισμὸς εἶναι συμπεριφορὰς βαρβαρότητας». Ἀφοῦ ἀναφερθεῖ σὲ ἐπιμέρους καθημερινὰς πρακτικὰς τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς (διανομὴ τροφίμων μόνος σὲ ἡμεδαποὺς κ.α.), φέρνει σὲ ἀντιπαράθεσιν αὐτὴ τὴν πραγ-

ματικότητα με τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ «κάθε» ἀνθρώπου χωρὶς προϋποθέσεις.

Ὁ Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος στὴ συνέχεια μετὰ τὸ ἄρθρο τοῦ «Μία Ἐκκλησία “πολιτευόμενη” εἶναι ἓνα ἐκκλησιαστικὸ μὲροφωμα» σχολιάζει με ἀφορμὴ, τὰ γεγονότα πού ὀδήγησαν στὴν ἀναβολὴ μίας θεατρικῆς παράστασης (στὸ θέατρο “Χυτήριο”) ἐξαιτίας τῆς δράσης μελῶν τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς, ὅπου με ἓνα θρησκευτικὸ καὶ ὑποκριτικὸ μανδύα ἐπιτέθηκαν ἐναντία στὴν ἀκομψη ἐνδεχομένως ἀλλὰ ἀπαράβατη ἔκφραση τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τὴ στάση πού ὀφείλει νὰ λαμβάνει ἡ Ἐκκλησία, ἀπέναντι σὲ φαινόμενα πολιτικὸ-θρησκευτικὸ-ἰδεολογικῆς διαπλοκῆς. Διαφορετικά, ἐὰν ἡ Ἐκκλησία γιὰ ἰδιοτελεῖς σκοποὺς υἱοθετεῖ τὴν ἰδεολογία κάποιου πολιτικοῦ μορφώματος, κινδυνεύει με ἀλλοίωση τῆς ἴδιας τῆς ταυτότητάς τῆς. Ὅπως θὰ σημειώσει χαρακτηριστικὰ «μία “Ἐκκλησία πολιτευόμενη” δὲν εἶναι Ἐκκλησία».

Ὁ Σταῦρος Γιαγκάζογλου στὸ κείμενό του με τίτλο «Θεολογία καὶ νεοναζιστικὸς ἐθνικισμὸς» ἐπιχειρεῖ μία σφαιρικὴ συστηματικὴ ἐπισκόπηση τῆς ὅλης προβληματικῆς. Καταρχὴν, ἀναφέρεται στὸ φαινόμενο τοῦ δυτικο-εὐρωπαϊκοῦ ἐθνικισμοῦ (καταβολές, χαρακτηριστικὰ κ.λπ.) μέχρι τὰ νεότερα χρόνια, ἐνῶ στὴ συνέχεια ἀναδεικνύει τὴν κρυφὴ γοητεία πού ἀσκεῖ ὁ φασισμὸς γιὰ τὸν χριστιανικὸ κόσμο, με χαρακτηριστικὴ ἀλλὰ ὄχι μοναδικὴ περίπτωση τὶς προτεσταντικὲς χριστιανικὲς Ἐκκλησίες τῆς Γερμανίας καὶ ἄλλων χωρῶν. Στὴν πορεία τῆς μελέ-

της τοῦ ὁ συγγραφέας θὰ ἀναφερθεῖ στὸ σμίξιμο τοῦ πολιτικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φονταμενταλισμοῦ στὴν ἑλλαδικὴ πραγματικότητα ἀπὸ τὶς καταβολές τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τὴν νεώτερη ἐποχὴ, με ἀποκορύφωμα τὴ δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν τὸ 1967. Ἡ ἐπισκόπηση αὐτὴ ὀλοκληρώνεται με τὴν περιγραφή τῆς σχέσης τοῦ παγανισμοῦ με τὸν νεοναζισμὸ, με ἐπίκεντρο τὴν ἑλλαδικὴ πραγματικότητα, ὅπου εἰδικὰ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ ᾽90 παρατηρεῖται μία ἀναζωπύρωση ἐνὸς παγανιστικοῦ ρεύματος. Τὸ ἐξαιρετικὸ καὶ καλογραμμένο αὐτὸ κείμενο θὰ ὀλοκληρωθεῖ με τὴν ἀναφορὰ στὴν εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας ἀπέναντι στὴν παροῦσα πολὺπλευρη κρίση, ἡ ὁποία ἀφοῦ ξεπεράσει τὴν ἀμνηχανία πού τὴν χαρακτηρίζει, θὰ πρόπει με τὴ «δημόσια μαρτυρία τῆς, νὰ μὴ συναινέσει ἢ νὰ ἀνεχθεῖ, ἔστω καὶ με τὴ σιωπὴ τῆς, φασιστικὲς καὶ ἐθνικιστικὲς πρακτικὲς, ἀλλὰ νὰ θέσει ἐκτὸς Ἐκκλησίας τὶς φοβικὲς ὀπτορεῖτες καὶ τὰ συνθήματα μίσους πρὸς τὸν ἄλλο, τὸν ξένο καὶ τὸν μετανάστη».

Ὁ π. Βασίλειος Θεομὸς στὸ ἄρθρο του «Μία ψυχαναλυτικὴ ἀνάγνωση τῆς ἀντιχριστιανικότητας τοῦ ναζισμοῦ» ἀποπειρᾶται μέσα ἀπὸ τρία πολὺ ἐνδιαφέροντα παραδείγματα (ἀναφορὲς τοῦ κορυφαίου πολιτικοῦ ψυχολόγου Φρὲντ Ἄλφροντ στὴ δυναμικὴ τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς σχέσης τῆς με τὸ ἄγχος καὶ τὸν ψυχαναγκασμὸ, ἓνα σημαντικό βιβλίο γιὰ τὴν ἀπὴκηση τοῦ Ναζισμοῦ στὴ Γερμανία τὶς δεκαετίες τοῦ 30-40, κ.ἄ.) νὰ σχολιάσει ἀπὸ θεολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ πλευρὰ τὸ φαινόμενο τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς καὶ τὸν νεοναζιστικὸ παγανισμὸ

πού την πλαισιώνει, προκειμένου να δείξει με πολὺ πειστικὸ καὶ ἀπὸ τρόπο τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὀρισμένοι χριστιανοὶ γοπεύονται ἀπὸ τὴν Χρυσὴ Αὐγὴ καὶ τὴν ναζιστικὴ ἰδεολογία.

Στὴ συνέχεια ὁ Σταῦρος Ζουμπουλᾶκης μὲ τὸ κείμενό του «Χρυσὴ Αὐγὴ καὶ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία» ἐπιχειρεῖ μὲ γλαφυρὸ τρόπο νὰ ἐξηγήσει «γιατί ὑπάρχει στὴν Ἐκκλησία αὐτὴ ἡ ὑποστηρικτικὴ, σὲ μικρὸ βαθμὸ, στάση πρὸς τὴ Χρυσὴ Αὐγὴ ἢ ἡ σιωπηρὴ, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀνοχὴ της». Ἀφοῦ ἀναφερθεῖ στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες (Γερμανία, Ἰταλία τοῦ πολέμου) ὅπου ἡ φασιστικὴ καὶ ναζιστικὴ ἐξουσία ἀποπειράθηκε νὰ προσηταιρισθεῖ τὶς Ἐκκλησίες γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τῆς ἀλλὰ καὶ στὸ δίλημα πὺ αὐτὲς εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν («μαχτικὸς κομμουνιστικὸς ἀθεϊσμὸς καὶ παγανιστικὴ πολιτικὴ θρησκεία τοῦ φασισμού»), θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὴ στάση πὺ κράτησε ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ἔναντι τῶν ἐκάστοτε φασιστικῶν καὶ διδακτορικῶν καθεστώτων. Τὸ ἐρώτημα πὺ τελικὰ θέτει ὁ συγγραφέας ἀφορᾷ στὴ δυνατότητα ἢ ὄχι τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐπιχειρήσει μία αὐτοκριτικὴ γιὰ τὴ στάση της ἀπέναντι γενικὰ στὴν πολιτικὴ καὶ εἰδικὰ ἀπέναντι στὶς μισάνθρωπες ἰδεολογίες.

Στὸ τελευταῖο κείμενο-χαιρετισμὸ τοῦ τόμου πρὶν τὰ σχετικὰ «τεκμήρια», μὲ τὸν τίτλο «Ὁ νεοναζισμὸς εἶναι ναζισμὸς», ὁ Γενικὸς Γραμματέας Θρησκευμάτων Γιώργος Καλαντζῆς θὰ ἀναφερθεῖ μὲ ἀφορμὴ π.χ. τὶς ἀντιδράσεις ἀπέναντι στὴν ἀνέγερση ἐνὸς λατρευτικοῦ χώρου γιὰ τοὺς μουσουλμάνους πὺ ζοῦν στὴ χώρα μας, στὸν ἀντισημιτικὸ καὶ ἀντιεβραϊκὸ χαρακτῆρα τοῦ ναζιστικοῦ φαι-

νομένου, ἐπισημαίνοντας τὴν ἀνάγκη ἄμεσος ἀντίδρασης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τόμος πλαισιώνεται μὲ ἐκτενῆ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς ἴδιας τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς, ὅπου ἀναδεικνύεται πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὁ ἀντιχριστιανικὸς τῆς χαρακτῆρας.

Πρόκειται γιὰ μία ἔκδοση ἰδιαίτερα σημαντικὴ καὶ χρήσιμη στὴ σημερινὴ συγκυρία ὅπου σὲ ὀλάκερη τὴν Εὐρώπη καὶ ἰδιαίτερα στὴ χώρα μας, κάθε μορφῆς βίας, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἢ ἀναβίωση τῆς ἐγκληματικῆς καὶ ἀποτρόπαιας ναζιστικῆς ἰδεολογίας, φαίνεται νὰ ἔχει κερδίσει σημαντικὸ ἔδαφος στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Πρὶν ὀλοκληρώσουμε τὴ σύντομη αὐτὴ παρουσίαση, ὀφείλουμε νὰ διατυπώσουμε, ὡς ἀπόρροια τῶν κειμένων τοῦ τόμου ἢ μᾶλλον περισσότερο ὡς προϋπόθεσή τους, μὲ σκοπὸ τὴν περαιτέρω ἐμβάθυνση στὸ καίριο αὐτὸ ζήτημα, ὀρισμένες σκέψεις μὲ τὴν μορφὴ ἐρωτημάτων, ἐπειδὴ νομίζουμε ὅτι ἡ θεολογία δὲν μπορεῖ νὰ αὐτο-κατανοεῖται ὡς μία ἄσαρκη καὶ ἀναχρονιστικὴ *θεωρητικὴ* βετολογία, ἀλλὰ πρωτίστως ὡς «πολιτικὴ θεολογία» πὺ ὀφείλει νὰ δίνει μαρτυρία γιὰ τὸν Κύριο τῆς Ἱστορίας, στὸ ἐκάστοτε παρὸν χωρὶς ἀστερίσκους καὶ μὲ κάθε κόστος.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα πὺ προκύπτει σὲ σχέση πρὸς τὴν τρέχουσα συζήτηση ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν *αἰτία*-αἰτίες τῆς ἐμφάνισης τοῦ νεο-ναζισμοῦ καὶ ἐξάπαντος ὄχι μὲ τὴν *ἀφορμὴ* ἐκδήλωσης τοῦ φαινομένου αὐτοῦ. Δηλαδή, θὰ πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦμε, ἔαν ἡ τρέχουσα ὀικονομικὴ κρίση μπορεῖ νὰ θεωρεῖται ὡς ἡ ἀποκλειτικὴ *αἰτία* ἢ ἀπλὰ ὡς ἡ *ἀφορμὴ* ἐκδήλωσης αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας. Ὅταν ἡ νεοναζιστικὴ παγανιστικὴ ἰδεολογία

ἀλλὰ καὶ κάθε μορφὴ βίας, κάτω ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἰδεολογικὸ πρόσχημα, ἐμφανιζόταν, καλλιιεργεῖτο καὶ γιγαντονόταν ὑπὸ ῥοητὰ στὰ σπλάχνα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας (ὡς θυμηθοῦμε ἐδῶ φαινόμενα σατανισμοῦ, ἀναφορὰς γιὰ ἐπιθέσεις ἀκροδεξιῶν σὲ σχολεῖα μὲ ναζιστικὰ σύμβολα, ἐμπροστικὲς ἐπιθέσεις σὲ δημόσια κτίρια ἀπὸ τοὺς λεγόμενους «γνωστούς-ἀγνώστους», καθ' ὅλη τὴν τελευταία τριακονταετία, ὅπου ὅλοι βιώναμε τὴν αὐταπάτη (τώρα πιά) τῆς ἀνάπτυξης... μὲ δανεικά (!), ἀναρωτήθηκε ἄραγε κανεὶς, γιὰ τὸ ἐὰν δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προδίδεται τὸ εὐαγγέλιο καὶ ἐμποδίζεται ἡ ἐνσάρκωση τοῦ θεοῦ λόγου σὲ κάθε περίστασι, ἐὰν ἀποδομεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ *εἰρήνη* καὶ ἡ *καταλλαγὴ* μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρχήτως θρησκείας καὶ καταγωγῆς; Δύσκολα κατὰ τὴ γνώμη μας, μπορεῖ νὰ γίνει ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀδυναμία καὶ ἡ ἰσχύνητα τῶν τελευταίων ἐτῶν τροφοδότησε σὲ τέτοιο βαθμὸ μία ρατσιστικὴ ρητορικὴ καὶ πρακτικὴ, ἐκεῖ πού δῆθεν δὲν ὑπῆρχε. Αὐτὸ ἔρχεται ἐπιπλέον νὰ ἀμαυρώσει τὴ βεβαιότητα, ὅτι ἡ Ἑλλάδα στὴ συντριπτικὴ τῆς πλειονοψηφία ἀποτελεῖ χώρα χριστιανικὴ. Στὸ βαθμὸ πού ἓνας ἄνθρωπος δηλώνει χριστιανὸς καὶ ταυτόχρονα θέλγεται ἀπὸ τὸν Χίτλερ ἢ κάθε ἄλλη ὀλοκληρωτικὴ ἰδεολογία, θὰ μπορούσε ἄραγε νὰ θεωρεῖται δημοκρατικὸς ἄνθρωπος, πολὺ δὲ περισσότερο χριστιανός;

Ἐκτὸς τῆς ἄλλης μεριά, τὰ κείμενα τοῦ ἀνα κείνου τόμου μὲ εὐστοχο τρόπο καὶ συχνὰ ἐντονὴ κριτικὴ διάθεση ἐπιχειροῦν νὰ διερευνήσουν πῶς εἶναι δυνατό «χριστιανοί» νὰ δείχνουν ὑποσηρικτικὴ διάθεση ἐναντί τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς. Γιὰ

νὰ ἀπαντηθεῖ, ὡστόσο, τὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ πρέπει προηγουμένως νὰ ἀναρωτηθοῦμε, μὲ ποῖο τρόπο κατανοεῖται ἀπὸ τὸν μέσο πιστὸ ἢ πραγματικότητα τῆς Ἐκκλησίας. Νοεῖται ἄραγε ὡς Σῶμα τοῦ Χριστοῦ πού ἔχει ὡς ἀποστολὴ τῆς νὰ καθιστᾷ διαρκῶς παρόντα ἐν *μυστηρίῳ* τὸν Κύριο τῆς Ἱστορίας, ὁ ὁποῖος «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι» ἢ κατανοεῖται μᾶλλον ὡς ἓνας ὄργανισμὸς πού καλύπτει ἀποσπασματικὰ τὶς θρησκευτικὲς ἀνάγκες τῶν μαζῶν, ὅπως ἄλλοι κοινωφελεῖς φορεῖς καλύπτουν ἄλλες ἀνάγκες; Στὸ βαθμὸ πού ἡ ἀντίληψή μας γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν δείχνει νὰ ἔχει ὑποκαταστήσει τὸν Κύριο τῆς Ἱστορίας, ἔχοντας υἱοθετήσῃ λιγότερο ἢ περισσότερο τὶς πρακτικὲς καὶ τὴ νοοτροπία τοῦ κόσμου τούτου, δὲν μπορεῖ νὰ ξαφνιάζει ὅτι κάποιιοι λίγοι ἢ περισσότεροι «χριστιανοί» υἱοθετοῦν τὶς ναζιστικὲς καὶ ἀπάνθρωπες πρακτικὲς. Εἶναι καιρὸς ἡ θεολογία γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ δυναμικὰ καὶ ἐκ νέου σὲ ἓναν ἀνοικτὸ διάλογο μὲ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ κάθε ἐπιμέρους χριστιανὸς νὰ ἀπορρίψει ἀπερίφραστα καὶ νὰ καταδικάσει ἀόλυτα τὸ φαινόμενο τοῦ νεοναζισμοῦ ὅπως καὶ κάθε μορφὴ βίας, ἀπ' ὅπου κι ἂν προέρχεται. Ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας θὰ πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦν ἐκεῖνοι οἱ «χριστιανοί» πού υἱοθετοῦν τὶς ἰδέες καὶ τὶς θέσεις τῆς Χρυσῆς Αὐγῆς, τί εἶδους ἀνθρωπολογία πρὸςβέβουν: μία ἀποκλειστικὴ, ρατσιστικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνα μὲ τὴν προέλευσή του καὶ τὸ χρῶμα του, ἢ μία ἀνθρωπολογία πού ἀντιλαμβάνεται τὸν ἄνθρωπο ὡς πρόσωπο μοναδικό, ἀνόμοιο καὶ ἀνεπανάληπτο, πού δὲν ὑπόκειται σὲ κανενὸς

εΐδους ἀποκλεισμό ἢ φυλετική διαβάθμιση; Τὰ ἐρωτήματα εἶναι ἀμείλικτα, ἀλλὰ ὀφείλουμε ὡς Ἐκκλησία καὶ ὡς θεολογία νὰ τὰ ἀντιμετωπίσουμε, ἐὰν ἡ καρδιά μας ἐξακολουθεῖ νὰ τρέφεται ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ εὐαγγελίου.

Νικόλαος Ἀσπρούλης

ΑΛΕΞΙΟΣ ΟΡΦΑΝΟΣ, *Αὐτοκεφαλοφόροι Ἅγιοι - Μάρτυρες καὶ κεφαλοφόροι Ἁγίων - Μαρτύρων στὴν Ὁρθόδοξη Τέχνη: Μία πρώτη προσέγγιση*, Ἐκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεγάρων καὶ Σαλαμίνος, Ἀθήνα 2013, σελ. 344

Ἡ ἄκρως ἐπιμελημένη καὶ τεχνικὰ ἄρτια ἔκδοσις (τόμος μεγάλου σχήματος) τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ συγγραφέα, ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ τμήμα Θεολογίας, τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ὄχι μόνο γιὰ τὸν εἰδικὸ ἐπιστήμονα ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινό. Ἄν καὶ τὸ θέμα ἔχει μιὰ προφανῆ ἰδιαιτερότητα, ἀφοῦ ἀναλύει ἓνα σχετικὰ σπάνιο εἰκονογραφικὸ θέμα, ὅπως αὐτὸ τῶν αὐτοκεφαλοφόρων μαρτύρων καὶ ἁγίων, αὐτῶν δηλαδὴ ποὺ εἰκονίζονται νὰ κρατοῦν οἱ ἴδιοι στὰ χεῖρα τους τὴν ἀποτετημένη κεφαλὴ τους, ὡς πειστήριον τοῦ μαρτυρίου τους. Ὁ συγγραφέας-ἐρευνητὴς δηλώνει ἐξαρχῆς, ὅτι ἡ ἐργασία του συνιστᾷ μιὰ πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα. Ὡστόσο τόσο ἡ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία (ἑλληνικὴ καὶ ξενόγλωσσον) ποὺ καταλαμβάνει εἴκοσι (20) σελίδες, ὅσο τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων (ποικίλης τεχνικῆς) ποὺ ἐκτίθενται σὲ ἑκατὸν δεκαοκτώ (118!) σελίδες, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ οἱ ἐκτενεῖς καὶ ἀναλυτικοὶ πίνακες (ἁγίων, ὀνομάτων, μνημείων, ἁγιογράφων κλπ) ἀποδεικνύουν τὸ μέγεθος μιᾶς συστηματικῆς ἐργασίας καὶ

ἀναδεικνύουν τὸ ἐρευνητικὸ βάθος καὶ εὖρος αὐτῆς τῆς «πρώτης προσέγγισης» τοῦ θέματος, δίνοντας τὸ δικαίωμα στὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη νὰ τὴν χαρακτηρίσει, ὡς ὀδηγὸ καὶ βασικὸ προαπαιτούμενο κάθε μελλοντικῆς, πάνω στοῦ ἴδιου ἢ παρεμφερῆς θέμα, ἐργασίας.

Ἡ κυρίως ἐργασία διαρθρώνεται σὲ πέντε κεφάλαια (Α': Κεφαλοφόροι ἅγιοι καὶ κεφαλοφόροι ἁγίων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, Β': Κεφαλοφόροι ἅγιοι καὶ κεφαλοφόροι ἁγίων τῆς πρωτοχριστιανικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, Γ': Κεφαλοφόροι Νεομάρτυρες καὶ κεφαλοφόροι νεομαρτύρων, Δ': ἀταύτιστοι κεφαλοφόροι Μάρτυρες καὶ κεφαλοφορία στὸ Ἅγιον Μανδήλιον, Ε': Εἰκονογραφικὴ μελέτη παραστάσεων κεφαλοφορίας). Τὰ κεφάλαια πλαισιώνονται ἀπὸ μιὰ σύντομη πλὴν ἄκρως κατατοπιστικὴ εἰσαγωγή στὸ θέμα (μὲ βιβλιογραφικὲς παραπομπές τόσο στὸν ἀρχαῖο κόσμον ὅσο καὶ στὴν νεότερη δυτικὴ τέχνη) καὶ ἀπὸ συμπύκνωση ἐπιστημάνσεων καὶ συμπερασμάτων (σελ. 177-181).

Ἡ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος στὰ πέντε προαναφερθέντα κεφάλαια παρακολουθεῖ τὴν ὑπάρχουσα καὶ χρησιμοποιούμενη εἰκονογραφία, ἡ ὁποία ἐκτίθεται μὲ χρονολογικὴ πρόοδο ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἕως τις στιγμὲς τοῦ νεότερου ἐκκλησιαστικοῦ μας βίου, μὲ τις περιπτώσεις τῶν Νεομαρτύρων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἀναγνώστης εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιλέξει τὸ κεφάλαιον ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει καὶ νὰ ἀντλήσει συγκεκριμένες πληροφορίες. Ἡ παρουσίαση καὶ περιγραφή τῶν εἰκονιζομένων θεμάτων γίνεται μὲ σαφήνεια καὶ καθαρότητα, ἐνῶ ἀποφεύγονται οἱ κουραστικὲς –τεχνο-

τροπικού χαρακτήρα– λεπτομέρειες, πού πολλές φορές «παρεισφύρουν» σὲ παρόμοιες ἀναλύσεις καὶ δυσκολεύουν τὴν «περιήγηση» τοῦ μὴ ἐξειδικευμένου ἀναγνώστη, στὶς σελίδες ἑνὸς βιβλίου μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Ὁρφανοῦ, προσφέρει μιὰ εὐκαιρία μελέτης ὄχι μόνο ἑνὸς ἰδιαίτερου εἰκονογραφικοῦ θέματος ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα ἀνακάλυψης καὶ προσέγγισης στιγμῶν ἀπὸ τὴν νεότερη ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ, μέσα ἀπὸ τὶς περιπτώσεις μαρτυρίας καὶ μαρτυρίου, ἀναδεικνύοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πρόσωπα καὶ γεγονότα, κάπως ἀγνοημένα καὶ ἴσως ὑποτιμημένα μέχρι σήμερα, μὲ τοὺς νεομάρτυρες τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀποτελοῦν τὸ πλεόν χαρακτηριστικὸ παράδειγμα.

Γεώργιος Παπαδόπουλος

ΑΝΔΡΕΟΥ [ΤΡΕΜΠΕΛΑ], Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης, «*Υψιπετής Ἀειός. Ὁ Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης Σεβαστιανός*», Κόνιτσα: 2013, σσ. 136.

Σὲ μία Ἑλλάδα πού συνεχῶς ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὶς μικρότητές της, ἀλλὰ καὶ φτωχαίνει ἀπὸ τὶς ἀπουσίες τῶν μεγάλων εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀπόδοση εὐγνωμοσύνης στὰ πρόσωπά τους καὶ ἐπιβεβλημένος ὁ ἀναβαπτισμὸς στὰ ἀκατάλυτα καὶ αἰώνια πρότυπά τους. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ὁ αἰοίδιμος Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης κυρὸς *Σεβαστιανός* [Οἰκονομίδης] ὑπῆρξε μιὰ τέτοια μεγάλη προσωπικότητα, πού ἀναβίβασε, ὅπως προσφωρῶς ἔχει λεχθεῖ, σὲ ἰδανικά ὕψη τὴν ἀρχιερωσύνη, «*ἀναδειχθεῖς, ἐν τέλει, ἄξιος - σέ-*

μνωμα, ἀληθῶς, καὶ ἀγλαΐσμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑθνους» (βλ. Μητρ. Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης ΑΝΔΡΕΑ [ΤΡΕΜΠΕΛΑ], *Λόγος τῆς εἰς Ἐπίσκοπον χειροτονίας*, περ. «Ἐκκλησία», ἔτ. 1995 [15 Ἀπριλίου - 1 Μαΐου 1995], ἀριθ. 7, σσ. 304-312, ἐδῶ σ. 304). Γιὰ αὐτὸ, ὅταν στὶς 06:35 τὸ πρωὶ τῆς 12ης Δεκεμβρίου 1994 ἄφησε τὴν τελευταία του πνοή, ἡ στρατευόμενη Ἐκκλησία ἔγινε φτωχότερη. Ὁ ἴδιος ὁμως ἔσπασε τοὺς φραγμοὺς τῆς ἐπιγειότητας, τοῦ «νῦν» καὶ τοῦ τώρα καὶ πέρασε στὴ σφαῖρα τῆς αἰωνιότητας, τοῦ «ἀεὶ» καὶ τοῦ πάντα.

Στὰ ὅσα ἔχουν κατὰ καιροὺς λεχθεῖ γιὰ τὴν [ἀρχ]ιερατικὴ πορεία καὶ δράση τοῦ Ἱεράρχου Σεβαστιανοῦ (πρόσθ. ΗΛΙΑ ΜΑΚΟΥ, *Φτερωτὸς ἄγγελος. Σεβαστιανός, Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης* [1967-1994]. *Στιγμιότυπα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς ἀνθρωπιᾶς καὶ τῆς συνείδησης*, ἔκδ. Ἄρμος: 2006, σσ. 228), ξεχωριστὸ ἀσφαλῶς ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ἡ προσωπικὴ μαρτυρία τοῦ νῦν Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης κ. ΑΝΔΡΕΑ [ΤΡΕΜΠΕΛΑ], τοῦ καὶ διαδόχου του, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε συνόμιλος καὶ ὁμοτράπεζός του ἐπὶ σειρά ἐτῶν, χειροτονήθηκε δὲ ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Σεβαστιανὸ τόσο στὸν βαθμὸ τοῦ διακόνου (1968) ὅσο καὶ τοῦ πρεσβυτέρου (1969). Αὐτὸς ὁ προσωπικὸς τόνος διαπνέει τὸ προσφάτως κυκλοφορηθὲν πόνημά του, τὸ ὁποῖο, μὲ τὸν τίτλο «*Υψιπετής Ἀειός. Ὁ Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης Σεβαστιανός*», ἀριθμεῖ συνολικῶς 136 σελίδες, πού διανθίζονται μὲ 66 σπάνιες φωτογραφίες καὶ ἀφιερώνεται

ὀφειλετικῶς «*μὲ ἀπέραντο σεβασμό, μὲ βαθεῖα ἀγάπη καὶ ἀνυπόκριτο θαυμασμό*» (σελ. 7) στὸν ἄμεσο προκάτοχό του. Τὸ ἐν λόγῳ ἔργο συμπληρώνει, κατὰ κάποιον τρόπο, ὡς νοηματικὴ συνέχεια, προγενέστερη συγγραφικὴ κατάθεση τοῦ Μητροπολίτη Κονίτισης κ. Ἀνδρέα, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε τὸ 1997 μὲ τὸν τίτλο «*Ἐνα φωτεινὸ ἀστέρι πέρασε*», ὅπου σὲ 176 σελίδες συγκεντρώθηκαν 19 ὁμιλίες τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Σεβαστιανό.

Ἡ ἀνάπτυξη ἀρθρῶνεται γύρω ἀπὸ δύο, κυρίως, θεματικὲς ἐνότητες·

1. Ἡ πρώτη (σελ. 11-62) ἀφιερώνεται στὴν ἀνάδειξη τοῦ Σεβαστιανοῦ ὡς Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως καὶ στὴ συμμετοχὴ του στὰ συνοδικὰ διοικητικὰ ἔργα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Σεβαστιανός, κατὰ κόσμον Σωτήριος Οἰκονομίδης, γεννήθηκε τὸ 1922 στὰ Καλογριανά Καρδίτσας. Ἀπὸ μικρὸ παιδί ἀναγνωρίζει μέσα του τὰ ἴχνη τῆς θεϊκῆς κλήσεως, γιὰ αὐτὸ φοιτᾷ στὸ τότε ἱεροδιδασκαλεῖο Κορίνθου, ἀνακηρύσσεται δὲ πτυχιούχος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸν Δεκέμβριο 1949. Στις 30 Αὐγούστου 1956 ὁ ἤδη μοναχὸς Σεβαστιανὸς δέχεται τὴ χάρι τοῦ μυστηρίου τῆς ἱεροσύνης ἀπὸ τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη τότε Λήμνου [μετέπειτα Τρίκκης καὶ Σταγῶν] Διονύσιο [Χαραλάμπους]. Ὡς ἱεροκέρυκας στὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθαυτὰ καθήκοντά του, διδάσκει ἐπὶ δεκαετία θεολογικὰ μαθήματα στὸ κατώτερο ἐκκλησιαστικὸ φροντιστήριό τῆς Βελῶν, καθὼς καὶ τὸ μάθημα τῆς Θρησκευολογίας καὶ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Ἰωαννίνων.

Ἀπὸ τὶς 24 Ἰανουαρίου 1967 ἡ Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης τελεῖ ἐν χρεῖα, διότι ὁ τότε ποιμενάρχης τῆς Χριστοφόρος [Χατζής] θεωρήθηκε ὡς «*αὐτοδικαίως ἀποχωρήσας τοῦ Μητροπολιτικοῦ του θρόνου*», καθὼς μὲ τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα 4589/1966 (ἄρθρο 4) εἶχε καθιερωθεῖ τὸ 80ο ἔτος ὡς ὄριο ἡλικίας γιὰ τοὺς Μητροπολίτες, τὸ ὁποῖο ὁ [τότε] Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Χριστοφόρος εἶχε ἤδη συμπληρώσει, ὡς ἐκ τῆς γεννήσεώς του τὸ 1883 (βλ λεπτομέρειες σὲ Γ. Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «*Τὸ ὄριο ἡλικίας τῶν Ἀρχιερέων στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Μία νομοκανονικὴ θεώρηση*», Θεολογία 1/2013, σ. 255 ἑπ.). Ἔτσι, τὴν 1η Ἰουνίου 1967 ὁ Σεβαστιανὸς ἐκλέγεται σὲ ἡλικία 45 ἐτῶν ἀπὸ ἀριστίνδην Σύνοδο ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἱερώνυμο [Κοτσώνη], ἡ ὁποία εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας, ἀμέσως μετὰ τὸ πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, σὲ Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως.

Στὴν ἐνότητα αὐτὴ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπίμονη ἄρνηση τοῦ Σεβαστιανοῦ νὰ [ἀπο]δεχθεῖ τὴν ἀνάδειξή του σὲ Μητροπολίτη (σελ. 15-18). Ὅπως ἐπισημαίνεται σχετικῶς, ὁ αἰμίμνηστος Ἱεράρχης ἐπιδίωξε νὰ συναντήσει ἀμέσως τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἱερώνυμο, τὸν ὁποῖο γονυπετῆς παρακαλοῦσε, χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα, νὰ ματαιώσει τὴν ἐκλογή του, ἐνέργεια τουλάχιστον ἀσυνήθης γιὰ τὰ δεδομένα κάθε ἐποχῆς. Μάλιστα, ἀπέστειλε καὶ σχετικὸ τηλεγράφημα πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδο, τὸ ὁποῖο, ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητάς του, παραθέτουμε ἐν συνέχειᾳ *ad litteram*, ὅπως αὐτὸ δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ναυ-

πάκτου καὶ Ἁγ. Βλασίου *Τερόθεο* [Βλάχο], σὸ ἔργο τοῦ «Παλαιὸν ὄφλημα» (2008)· ἔγραφε σχετικῶς ὁ [τότε] ἀρχιμ. Σεβαστιανὸς (σ. 47): «*Μετ' εὐγνωμοσύνης βαθυτάτης εὐχαριστῶ θερμοτατα δι' ἐκλογὴν μου εἰς τὸ ὑψιστον ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου. Αἰσθάνομαι ὅμως τὴν τεραστίαν εὐθύνην τῆς τοιαύτης ἀποστολῆς καὶ θεωρῶν ἐμαυτὸν οὐχὶ ἰκανὸν καὶ ἐνδεδειγμένον διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, λίαν ἐδλαβῶς καὶ ταπεινῶς παρακαλῶ, ὅπως ἢ Ἁγία καὶ Τερά Σύνοδος δεχθῆ τὴν παραίτησίν μου καὶ προκρίνη ἕτερον ὑποψήφιον ἀντὶ τῆς ταπεινότητός μου.*».

2. Ἡ δευτέρη ἐνότητα (σελ. 63-120) εἶναι ἀφιερωμένη στὸν ἀγῶνα τοῦ Μητροπολίτη Σεβαστιανοῦ γιὰ τὰ δίκαια τοῦ βορειοπειρωτικοῦ ἑλληνισμοῦ, τῶν ὁποίων ἀναδείχθηκε «*σημιατῶρὸς καὶ κήρυκας*». Ἔτσι, καθόλου τὸ διάστημα τῆς ἐπισκοπικῆς του διακονίας ἀγωνίστηκε νὰ ἀποδειχθεῖ συνεπὴς στὴν ὑπόσχεση ποῦ εἶχε δώσει ἤδη ἀπὸ τὴς 29 Ἰουνίου 1967 στὸν ἐνθρονιστήριό λόγο του: «*Κατὰ τὴν στιγμήν αὐτήν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἀνέρχομαι εἰς τὸν θρόνον τοῦτον, στρέφεται ὁ νοῦς μου πρὸς τοὺς ἀλυτρώτους ἀδελφούς τῆς Βορείου Ἡπείρου, τοὺς στενάζοντας ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς πικρᾶς δουλείας, διὰ νὰ τοὺς διαβεβαιώσωμεν, ὅτι ὄχι μόνον αἱ προσευχαί μας θὰ τοὺς συνοδεύουν καθημερινῶς, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ δυνατόν θὰ πράξωμεν, ὅπως λυτρωθοῦν τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας καὶ ἐπανέλθουν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος.*».

Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ λεχθεῖ ὅτι ὁ ἀείμνηστος Ἱεράρχης διαμόρφωσε γιὰ τρεῖς σχεδὸν δεκαετίες τὴν Ἱστορία τοῦ βορρ/κοῦ ζητήματος, ἀντὶλόντας «*νομιμοποίηση*» ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἓνα τμήμα

τῆς μητροπολιτικῆς του ἐπαρχίας καὶ δὴ ἡ περιφέρεια τῆς Δρυϊνουπόλεως, τὸ κυριότερο μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελέσε τὴν ἐντὸς τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους συσταθεῖσα ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸ ἔτος 1937 Ἐπισκοπὴ Ἀργυροκάστρου, στέναζε καθόλου τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1944 ἕως τὸ 1990 κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῆς θρησκευτικῆς ἀνελευθερίας· καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἐγκαθίδρυση κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδο τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστώτος τοῦ Ἐνβέρχ Χότζα στὴ γειτονικὴ χώρα προκάλεσε μία ἐκστρατεία καταστροφῆς καὶ ἐξαλείψεως κάθε θρησκευτικῆς δομῆς, ἔλαβε δὲ τὸν χαρακτῆρα ἀπηνόου διωγμοῦ ἰδίως κατὰ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, στοχεύοντας στὴ θεσμικὴ ἀποδυνάμωσή της (βλ. προσφάτως Γ. Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «*Τὸ καθεστῶς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ἀλβανία*», Νομοκανονικά 1/2011, σ. 31 ἔπ.).

Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτόν, ἔκανε ἑκατοντάδες ὁμιλίαι ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδας, φτάνοντας μέχρι καὶ τὸ Κογκρέσο τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς· ἔγραφε σχετικὰ βιβλία, ἐξέδωσε ἐγκυκλίους καὶ ἀπέστειλε ὑπομνήματα πρὸς κάθε κατεῦθυνση· κάθε Φεβρουάριο, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς Ἀυτονομίας τῆς Β. Ἡπείρου τὸ 1914, διοργάνωνε «*τριήμερον πένθους καὶ προσευχῆς*», τὸν δὲ δεκαπενταύγουστο τελοῦσε ἀργυπνία σὸ μοναστήρι τῆς Μολυβδοσκεπάστης, τὴν ὁποία ἀφιέρωνε στὰ ἔθνη καὶ θέματα· διοργάνωσε ὀγκώδη συλλαλητήρια σὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας καὶ σὲ ἄλλες ἐπαρχιακὲς πόλεις, ἐνῶ τὸ 1982 ἴδρυσε τὴ «*Συντονιστικὴ Φοιτητικὴ Ἐνωσις Βορειοπειρωτικοῦ Ἀγῶνα*» (ἀπόφαση ἀριθ. 3120/1982 Πο-

λυμελοῦς Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν) καὶ τὸ 1986 τὸν «Πανελλήνιο Σύνδεσμο Βορειοπειρωτικοῦ Ἀγῶνα» (ἀπόφαση ἀριθ. 15/1986 Πολυμελοῦς Πρωτοδικείου Ἰωαννίνων).

3. Τὸ βιβλίο ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ ἀοιδίμου Ἱεράρχου Σεβαστιανοῦ καὶ τὴν πορεία του πρὸς τὴν αἰωνιότητα (σελ. 121-131). Ὅλος χαρακτηριστικὸ τῆς βαθιᾶς πνευματικότητας καὶ τῆς ἀνεπιτήδευτης ἀπλότητας πὸν δέκρινε κανεὶς στὸν Σεβαστιανὸν σὲ ὅλες τὶς στιγμὲς τῆς ζωῆς του, πολλῶ δὲ μᾶλλον σὶς τελευταῖες, ὑπῆρξε τὸ κείμενο τῆς *διαθήκης* του, τὴν ὁποία συντάξεε λίγους μόλις μῆνες πρὶν τὴν ἐκδημία τοῦ (27 Αὐγούστου 1994), ὅπου ἀποκαλύπτεται ἕνας ἄλλος, λιγότερο ἴσως γνωστός, Σεβαστιανός· ἐκεῖνος πὸν εἶχε συντονίσει τὴ βιοτή του στὴ λογικὴ του ἀπολύτως ἀπαραίτητου καὶ τοῦ στοιχειωδῶς ἀναγκαίου. Οὐδόλως ξενίζει ἔτσι τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀοιδίμος Ἱεράρχης ὁμολογεῖ μὲ τὴ διαθήκη του τὴν ἐκούσια πτωχεία καὶ ἀκτημοσύνη του: «... θ) *Περιουσίαν ἀτομικὴν κινητὴν ἢ ἀκίνητην δὲν ἔχω νὰ ἀφήσω. Οὔτε ἐκκληρονόμωσα, οὔτε ἀπέκτησα μὲ τὴν Ἱερωσύνην μου. Ὅ,τι χρήματα εὑρεθῶν εἰς τὸ γραφεῖον μου, γνωρίζουν οἱ στενοὶ μου συνεργᾶται ὅτι ἀνήκουν εἰς φιλανθρωπικοὺς σκοπούς*».

Γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές, παρατίθεται κατωτέρω τὸ ἀκόλουθο περιστατικόν, ὅπως αὐτὸ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Χρῖστο Δελνικόπουλο, σὲ ἄρθρο του στὴν ἐφημ. «*Ὁρθόδοξος Τύπος*» τῆς 17 Μαρτίου 1995, ὑπὸ τὸν τίτλο «*Σεβαστιανὸς καὶ Βόρειος Ἠπειρος*» (ἔτ. ΛΕ/, ἀριθ. φύλλ. 1118/17.3.1995, σ. 1)· βρισκόμαστε στὴν ἀκριτικὴ Κόνιτσα, ἕνα παγερὸ ἀπό-

γευμα τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1991. «Ὁ Μητροπολίτης Σεβαστιανὸς ἀφήνει τὸ φτωχὸ γραφεῖο του, μὲ τὶς παμπάλαιες καρέκλες καὶ τὴν ξυλόσομπα, πηγαίνοντας στὸν ραδιοσταθμὸ τῆς Μητροπόλεως, πὸν τὸν ἐφτίαξε μὲ κόπους καὶ θυσιῆς [...]. Ἐνῶ ὁ φλογερὸς Δεσπότης εἶναι στὸ στούντιο [...] ἔξω χιονίζει. Τελειώνει τὴν ἐκπομπὴ καί, ἀφοῦ ἐξετάζει καὶ μερικὰ ἄλλα φλέγοντα ζητήματα μὲ τοὺς συνεργάτες του, ἀνοίγει τὴν πόρτα γιὰ νὰ φύγει. Βλέποντας τὸ χιόνι, σταματᾶ ἀπότομα. Γυρίζει πίσω καὶ κᾶθεται σὲ καρέκλα, ὅπου μένει σκεπτικὸς γιὰ ἀρκετὴ ὥρα, χωρὶς νὰ μιλάει. Ἐνας συνεργάτης τοῦ νοιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ τὸν ρωτήσῃ τί συμβαίνει καὶ δὲν φέυγει. Τότε ὁ ἀσκητικὸς Δεσπότης, τοῦ ἀπαντᾶει: - «*Εἰδοποιήσατε, παρακαλῶ, ἂν εἶναι εὐκόλο κάποιον νὰ ἔλθει μὲ αὐτοκίνητο γιὰ νὰ μὲ πάρει, γιατί εἶναι ἀδύνατον νὰ περπατήσω μέσα στὸ χιόνι*». Τὴν αἰτία πὸν δὲν μπορεῖ νὰ βαδίσει στὸν χιονισμένον δρόμον δύσκολα τὴν φαντάζεται κάποιος. Οἱ σόλες τῶν παπουτσιῶν του εἶναι γεμάτες ἰρῶνες. Μάλιστα, ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ περνοῦσαν ἑκατομμύρια γιὰ φιλανθρωπικοὺς σκοπούς, ὅμως τίποτε δὲν κρατοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, καὶ τὸν μισθὸ του τὸν διέθετε γιὰ τοὺς ἄλλους».

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἄς μου ἐπιτραπεῖ ἡ κατάθεση μίας προσωπικῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία μαρτυρᾶ τὴν ἀρχοντικὴ ἀπλότητα καὶ ταπεινότητα τοῦ Μητροπολίτη Σεβαστιανοῦ· λίγοι γνωρίζουν ὅτι τὸ μητροπολιτικὸ «μέγαρον» τῆς Κόνιτσας, στὸ ὁποῖο ὁ πολλὸς Ἱεράρχης ἀναπαυόταν ἀπὸ τοὺς νυχθήμερους κόπους τῆς πολυεθύνης ποιμαντορίας του, ἦταν παμπάλαιο. Πεισιμόνως ἀρνεῖτο κάθε ἐπισκευή, πὸν ὄχι μόνον θὰ γεννοῦσε τὴν

ἐντόπωσιν ὅτι ὁ Δεσπότης διαίγει βίο πολυτελεῖ, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἐκείνην πού θά τοῦ ἐξασφάλιζε τοὺς στοιχειώδεις ὄρους ἀσφαλοῦς διαμονῆς. Ἡ ξύλινη σκάλα πού ἔνωσε τὸ Ἰσόγειο μὲ τὸν ἐπάνω ὄροφο ἔτριξε σὲ κάθε μας βῆμα. Θαρρεῖς καὶ δὲν ἄντεχε τὸ βῆρος τῆς ἀπρόσκλητης παρουσίας μας... Τὸ καλοκαίρι 1992 τὸν ἐπισκέφθηκα σὲ αὐτὸ τὸ μητροπολιτικὸ ἐρεῖπιο. Ἐκεῖ γνώρισα ἕναν «ἄλλον» Σεβαστιανό. Ἔκανε τὰ πάντα γιὰ νὰ μοῦ ἐκφράσει τὰ φιλόξενα αἰσθήματά του. Χωρὶς ἐπιτηδειότητα καὶ ἴχνος κοσμητικῆς ἀβροφροσύνης, ἀλλὰ μὲ γνήσια, αὐθεντικὴ συμπεριφορὰ, πού ἀποτελοῦσε ψηλαφητὴ ἀπόδειξί του ὅτι ἀναγνώριζε στὸ πρόσωπο τοῦ συνομιλητῆ του τὴν ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, στὸ ὁποῖο ἀντικρῦζε τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Κάποια στιγμή, κι ἐνῶ εἶχε μεσιάσει ἢ συνομιλία μας, μοῦ ζήτησε συγγνώμη πού δὲν φρόντισε νὰ μοῦ προσφέρει κάτι. Σηκώθηκε ἀμέσως ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν καρέκλα, διάβηκε τὸν διάδρομο μὲ ἀνάλαφρα βήματα καὶ κατευθύνθηκε στὸ μικρὸ κουζινάκι. Λίγα λεπτὰ ἀργότερα, ἐπέστρεψε στὸν κῶρο τοῦ γραφείου του καὶ ἀκούμπησε πάνω σὲ ἕνα μικρὸ τραπεζάκι ἕνα ποτῆρι νερὸ κι ἕνα γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ. - Αὐτὰ εἶναι γιὰ σένα, μοῦ εἶπε καί, ἀφοῦ γεύτηκα τὴ γλυκύτητα τῆς χειρονομίας του, συνεχίσασαμε τὴν κουβέντα μας.

Συγκεφαλαιώνοντας, τὸ νέο βιβλίον τοῦ Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως κ. ΑΝΔΡΕΑ [ΤΡΕΜΠΕΛΑ] προκαλεῖ δικαίως τὸ ἀναγνωστικὸ ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἀποκαλύπτει ἄγνωστες, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, στιγμὲς τῆς ποιμαντικῆς δράσεως καὶ διακονίας τοῦ ἄμεσου προκατόχου τοῦ κυροῦ Σεβαστιανοῦ, συμβάλλοντας ἀσφαλῶς μὲ

τὸν καλύτερο τρόπο στὴν καταγραφή τῆς πρόσφατης ἐκκλησιαστικῆς ἰστορίας.

Γεώργιος Ι. Ἀνδρουτσόπουλος
[ἐκλεγμένος] Λέκτορας Ἐκκλησιαστικοῦ
Δικαίου στὴ Νομικὴ Σχολή
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν -
Δικηγός

ΤΙΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ, *Οἱ Πατριάρχες Βυζαντίου καὶ ΚΠόλεως, Ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Ἀνδρέα στὸν Παναγιώτατο κ. Βαρθολομαῖο*, Ἀθήναι: Ἀπογευματινὴ, 2003, σελ. 304. Εἰκόνας, Φωτογραφίαι, Χάρται.

Σημ.: Ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν, μὲ τὰς ἀναλόγους σκέψεις καὶ παρατηρήσεις, λαμβάνονται ἀπὸ τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐπιλεκτικῶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἀντὶ Προλόγου: Οἰκουμενικὴ καὶ Ἐθναρχικὴ Ἀποστολὴ Πατριάρχου ΚΠόλεως, σελ. 12-55.

Κεφ. Α': Ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου στὴν Εἰκονομαχία, σελ. 56-115.

Κεφ. Β': Ἀπὸ τὸ Σχίσμα μὲ τὴ Ρώμη στὴν Δ' Σταυροφορία, σελ. 116-149.

Κεφ. Γ': Μεταξὺ τῶν Δύο Ἀλώσεων (1204-1453), σελ. 150-179.

Κεφ. Δ': Ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ 1453 στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, σελ. 180-263.

Κεφ. Ε': Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχες μὲ τὴν Ἐθνεγεσία, σελ. 264-303.

Βιβλιογραφία, σελ. 304.

«Μία ἔκδοσις τῆς «ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗΣ» γιὰ τὰ 2.000 χρόνια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θεσμοῦ (36 μ.Χ.-2003)».

Εἶναι μία ἔκδοσις πολυτελείας, ἐκλαϊκευμένου χαρακτῆρος καὶ προσιτῆ ὄχι

μόνον γιὰ τὸν εἰδικὸν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀλλὰ καὶ διὰ κάθε ἐνδιαφερόμενον ἀναγνώστην, μὲ ἰδιαίτερον χάρτην καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγχρώμους φωτογραφίας καὶ ἀρκετὰς ἐντὸς κειμένου τοῦ Νικολάου Μαγγίνα, οἱ ὁποῖαι συμπληρῶνουν καὶ διαφωτίζουν ἀρκούντως τὰ γραφόμενα. Ὀλίγα ἀπὸ αὐτὰς δὲν συγχρονίζονται πρὸς τὰ γραφόμενα εἰς τὸν τόπον τῆς παραθέσεώς των. Αἱ περισσότεραι ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πατριάρχας φωτογραφία ἀναφέρονται εἰς τὸν ΚΠόλεως Βαρθολομαῖον.

Πολὺς ὁ ἀριθμὸς ναῶν καὶ ἄλλων ἱερῶν τόπων, διασωθέντων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, εἰς τοὺς ὁποίους μεταβαίνει ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης. Ἐπιτελεῖ, ἀδεία τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ τοῦ 1923 καὶ ἔξῃς τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας. Τὰ πρῶτα, σελ. 60, 64, 73, 152, 157, 182, 278-279, 291.

Ἐ συγγραφεὺς: Γέννησις, 1938 εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης. Σπουδαί: Πολιτικά καὶ οἰκουμενικά ἐπιστήμια εἰς τὰ παν/μία Ἀθηνῶν καὶ Λονδίνου. Ἔργασια: Δημοσιογράφος καὶ συγγραφεὺς βιβλίων ἐπὶ τῆς εἰδικότητός του.

Ἡ ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου εἶναι καὶ παραμένει τὸ Βυζάντιον, ἡ ΚΠολις, ἡ Νέα Ρώμη καὶ τουρκιστὶ ἡ Ἰνσταμπούλ. Τὰ πρῶτα τρία κεφάλαια τοῦ σχεδιαγράμματος, περιλαμβάνοντο τὴν βυζαντινὴν περίοδον (-1453) συνδέονται ἄμεσα πρὸς αὐτήν. Ἐνῶ τὰ δύο τελευταῖα ἀλλάσσουν χαρακτῆρα καὶ σχετίζονται μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἐκεῖ συμβαινόντα.

Οἱ κάτοχοι τῆς ἔδρας γνωρίζονται ὡς ἐπίσκοποι, ἀρχιεπίσκοποι, πατριάρχαι καὶ οἱ τελευταῖοι ὡς οἰκουμενικοί.

Τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν προκαταρκτικῶν, δηλ. τῶν ὄσων ἐλέχθησαν διὰ τὸν συγ-

γραφέα, τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου καὶ τὸ σχεδιάγραμμα ἀναμένει ἡ βιβλιογραφία.

Αὕτη παρατίθεται εἰς μίαν σελίδα (σ. 304). Παρομοία προσφορὰ πρὸς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν εἰς δύο τόμους δίδεται ἀπὸ τὸν Προκόπιον Τσιμάνην, ἐνῶ ἔλλείπουν αἱ τρεῖς ἐπιστημονικοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, τῶν Μανουὴλ Γεδεῶν, Σάρδεων Γερμανοῦ Ἀθανασιάδου καὶ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, αἱ ὁποῖαι καταχωροῦν κείμενα, καθὼς καὶ εὐρύτεραν σύγχρονον ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίαν.

Ἀντικείμενον τῆς ὅλης ἐργασίας ἀποτελοῦν οἱ κατὰ σειρὰν κάτοχοι τῆς ἔδρας, ἐπὶ 2.000 χρόνια τώρα, ποὺ ἔχουν φθάσει, θεῖα χάριτι, τὸν ἀριθμὸν περιπου τῶν 300 καὶ τὰ ὅσα ἔχουν σέσειν μὲ αὐτούς.

Ὁ κάτοχος τῆς ἔδρας συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸν πατριαρχικὸν ναόν, εἰς τὸν περιβόλον τοῦ οὐοίου εὐρίσκονται ὁ πατρ. οἶκος, μὲ τὰ βοηθητικά αὐτοῦ διαμερίσματα. Πατρ. ναοὶ ὑπῆρχαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: ἡ Ἁγία Σοφία (κατ' ἐξοχήν), ἡ Ἁγία Εἰρήνη, καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Κατὰ δὲ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον:

1. τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (1453-1455).
2. τῆς Παμμακαρίστου (1455-1586).
3. τῆς Παναγίας Βλάχ Σεραῖου (1586-1597).
4. τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ξυλοπόρτης (1597-1599).
5. τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (1599-).

Ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως καθίσταται εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν συνήθως κατόπιν ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ἐκκλ. ὄργανου καὶ δὲν «χειροτονεῖται πατριάρχης» ὅπως λέγεται εἰς τὸ βιβλίον, σελ. 97, 226. Ἐνίο-

τε ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ μέσα ὄχι νόμιμα πρὸς κατάληψιν τῆς θέσεως ταύτης.

Ὁ τίτλος εἶναι διοικητικὸς καὶ ἐντάσσεται εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν, εἰς τὸν ὁποῖον εἰσέρχεται τις διὰ χειροτονίας. Οἱ πατριάρχαι ἀνήκουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, ὑπάρχουν ὅμως καὶ παράδειγμα βουλγάρων, σέρβων, κ.ἄ.

Εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνέρχονται συνήθως μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ τῶν τριῶν βαθμῶν, τοῦ διακόνου, τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου. Καὶ ἀπὸ ἐγγάμων κληρικῶν, σελ. 156, 166. Ἀκόμη καὶ ἀπὸ λαϊκῶν καὶ εὐνοούκων, σελ. 104. Ταῦτα συνέβαινον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐτηροῦντο ἀπὸ κανονικῆς καὶ λειτουργικῆς πλευρᾶς οἱ τύποι προαγωγῆς αὐτῶν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν, ὀλίγων κατ' ὀλίγων ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια ὅπως ἐκλέγονται ὅσοι ἀνῆκον εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν, προερχόμενοι ἀπὸ ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις.

Οἱ πατριάρχαι ἦσαν ὑποχρεωμένοι ὅπως μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν καταβάλλουν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν ὑπερόγκους φόρους, κατὰ τὴν ἐκλογὴν ἐφάπαξ, ἐτησίως καὶ κατὰ διαστήματα.

Κατόπιν ἀκολοθοῦν ἡ ἀναγνώρησις ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ ἐν τῷ ναῶ ἐνθρόνισις αὐτῶν.

Συνήθως ἀνῆρχοντο εἰς τὸν θρόνον οἱ ἄξιοι, ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ παραδείγματα ἀναξίων προσώπων, στερουμένων τῶν πρὸς τοῦτο προσόντων, σελ. 146-148.

Ὁ χρόνος τῆς καταστάσεως αὐτῶν ἐποικίλευ. Ὁ Θεοφύλακτος, υἱὸς Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπνοῦ, ἐξελέγη 16 ἐτῶν, σελ. 128-130. Ἀλλὰ καὶ ὑπέργηροι, ἄνω τῶν 80 ἐτῶν. Συνήθως προήρχοντο ἀπὸ τὴν μέσων ἡλικίαν.

Ὁ χρόνος τῆς παραμονῆς αὐτῶν εἰς τὸν θρόνον δὲν ἐμφανίζεται ὁ αὐτός. Παρέμενον εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἔστω καὶ μίαν ἡμέραν. Περισσοτέρας ἡμέρας, μῆνας καὶ χρόνους. Κατὰ τὸ παρελθὸν σπάνια ἦσαν τὰ παραδείγματα διαμονῆς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Καὶ τοῦτο ὠφείλετο εἰς πολλοὺς λόγους. Κατὰ τὸν Κ' καὶ ΚΑ' αἰῶνα, θεία χάριτι, ὑφίστανται παραδείγματα ἄνω τῆς μιᾶς 20ετίας.

Ἀνῆρχοντο εἰς τὸν θρόνον περισσοτέρας τῆς μιᾶς φορᾶς, τὸ ἀνώτατον ἐξάκις. Κύριλλος ὁ Α' ὁ Λούκαρις (1612-1638).

Ἡ Πατριαρχεὶα ἔληγε διὰ τοῦ φυσικοῦ θανάτου. Κατόπιν παραιτήσεως ἢ παύσεως αὐτῶν ἢ μετὰ τὴν θανάτωσίν των. Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἔχει κατάλογον τῶν Ἁγίων ἢ τῶν μαρτυρησάντων διὰ μέσου τῶν αἰώνων πατριαρχῶν, ὁ ὁποῖος καθηρτίσθη ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Ἰωάννου Φουντούλη καὶ τοῦ γράφοντος.

Μερικὰ σημεῖα, ἄξια παρατηρήσεως:

1. Ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς ἀναλόγους ἐπισημάνσεις καὶ ἐπεξηγήσεις, μετὰ τὰς προσωπικὰς του ἀπόψεις ἐπὶ τῶν διαφόρων θεμάτων.

2. Τὸ θέμα γενικῶς τῶν πατριαρχῶν κατέχει ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας.

3. Εἰς τὸ βιβλίον σημειώνεται πολλάκις ὅτι τὸ πατριαρχεῖον εἶχε πάντοτε οἰκονομικὰ προβλήματα.

4. «Οἱ ἀθηνωτικοί, ποὺ πίστευαν ὅτι ἡ δουλεία ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν θὰ ἦταν ἐλαφρύτερη τῆς δουλείας ὑπὸ τοὺς Λατίνους ἀπατήθηκαν», σ. 35.

5. Ἡ μητρόπολις (ἀρχιεπισκοπή) Αὐστραλίας ἰδρύθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ΚΠόλεως Γρηγορίου Ζ', τὸν Μάρτιον

1924 καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Μελέτιον Δ΄ τὸν Μεταξάκην (σελ. 276-278).

6. Ἀπὸ ὅ,τι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν ὁ πρόεδρος τῆς Τ.Δ. Τζεβάλ Μπαγιαρὸ δὲν ἐπεσκέφθη τὸν ΚΠόλεως Ἀθηνᾶγοραν, ἀλλὰ μόνον ὁ Ἀδνὰν Μενδερεὲς (σ. 291).

Ἀυτὰ τὰ ὀλίγα διὰ τὸν πλήρη κατάλογον τοῦτον τῶν ἀρχιεπισκόπων ΚΠόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν. Ἀπὸ πλευρᾶς ἀντικειμενικότητος καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας μία τοιαύτη προσπάθεια ἀποτελεῖ τόλμημα. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ τολμήσας, μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὅλης ἐργασίας εἶναι ἄξιος ἐπαίνων, διότι ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του.

Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον
1 Σεπτεμβρίου 2013. Ἀρχὴ Ἰνδίκτου
Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

ΘΑΝΑΣΗ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Ὁ Μεγάλος Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ στὸ Μυλοπόταμο*, Ἀθῆναι, 2012, σελίδες 154.

Ἡ συμπλήρωσις μιᾶς 100ετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ΚΠόλεως Ἰωακείμ Γ΄, ΚΠολις, Τρίτη, 13 Νοεμβρίου 1912 (-2012), ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους ἀνθρώπους καὶ φορεῖς ὅπως ἐκδηλωθοῦν καταλλήλως. Ἐκτὸς ἄλλων:

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀφιέρωσε τὸ ἐτήσιον Ἡμερολόγιόν του (2012) εἰς αὐτὸν καὶ ἐπεόησε τὸ γεγονός κατὰ τὴν πατριαρχικὴν καὶ συνοδικὴν θεῖαν Λειτουργίαν εἰς τὸν ἑορτάζοντα ἱερόν ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ΚΠολις, Τετάρτη, 21 Νοεμβρίου 2012.

Ἡ Φιλίππωνος Ἀδελφότης Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης συνεκάλεσεν “Ἐπιστημονικὸ Συνέδριον”, μὲ θέμα: Ἰωακείμ Γ΄

ὁ Μεγαλοπρεπὴς, ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ ἡ Ἐποχὴ του, Θεσσαλονίκη, 3-5 Φεβρουαρίου 2012, εἰς τὸ ὁποῖον ὀμιληταὶ ὑπῆρξαν κυρίως ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης, μὲ τὴν ἐκδοσὶν ἰδιαιτέρου (τόμου) καὶ ἑτέρου τοιοῦτου τῶν περιλήψεων τῶν γενομένων ὀμιλιῶν.

Καὶ τὸ ἱερόν Κάθισμα τοῦ Μυλοποτάμου, τῆς Μονῆς Μεγάλης Λαύρας εἰς τὸ “Ἅγιον Ὅρος, ὅπου διέμεινεν ὁ εἰρημὸς Πατριάρχης κατὰ τὴν μεσοπατριαρχεῖαν του (1889-1901), ἐξέδωκεν ἕνα κομψὸν καὶ εὐχρηστον βοήθημα, μὲ συγγραφέα “τὸν λογιότατο ποιητὴ καὶ συγγραφέα κύριον Θανάση Γεωργιάδην”, μὲ τὸν ὡς ἄνω τίτλον (σ. 12).

Ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει εἰς τὸν πατριάρχην τοῦτον καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸ βιβλίον τὸν τίτλον τοῦ Μεγάλου Πατριάρχου.

Κατὰ καιροὺς ἐφιλοξενήθησαν εἰς τὸν Μυλοπόταμον, ἄλλοι δύο πατριάρχαι:

α) Ἰωακείμ Γ΄ δύο φορὰς.

β) Μελέτιος Δ΄ ὁ Μεταξάκης, Ἰούλιος/Νοέμβριος 1923.

γ) Ἀθηνᾶγορας, ὡς διάκονος, Φεβρ. 1918-Μάρτ. 1919, ὡς καὶ ἕτεροι ἀρκετοὶ εἰς τὸ “Ἅγιον Ὅρος εὐρύτερον.

Πίναξ Περιεχομένων

ΚΠόλεως Βαρθολομαίου, Γράμμα, σελίδες 7-8.

Μοναχοῦ Ἐπιφανίου, Γέροντος Ἱ. Καθίσματος Μυλοποτάμου, Εἰσαγωγικὸ Σημείωμα, σελίδες 9-12.

Πρόλογος, σελίδες 13-68.

Ὁ Ἰωακείμ Γ΄ καὶ τὸ ἱερόν Κάθισμα Ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Πλακίδα (Μυλοπόταμος).

1. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ, ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, σελίδες 15-55.

2. Τὸ Ἱερὸν Κάθισμα τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Πλακίδα (Μυλοπόταμος), σελίδες 56-68.

Ὁ Ἰωακείμ Γ' στὸ Μυλοπόταμο, σελίδες 69-153.

1. Ὁ Πρῶτος Καιρὸς, σελίδες 71-77.

2. Ὁ Ἰδιωτικὸς Κόσμος τοῦ Πατριάρχου στὸ Ὅρος, σελίδες 78-91.

3. Φιλοσοφία καὶ Μελέτη, σελίδες 92-100.

4. Ὁ Μοναχικὸς Βίος, σελίδες 101-114.

5. Δύο Πατριαρχικὲς Λειτουργίες, σελίδες 115-136.

6. Οἱ Τελευταῖες Ἡμέρες στὸ Ὅρος, σελίδες 137-153.

Ἐπιλεκτικὴ Βιβλιογραφία, σ. 154.

Ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν Πρόλογόν του (σελίδες 7-8) ἀξιολογεῖ τὸ βιβλίον κατὰ ἓνα θετικὸν τρόπον. Ὁ ἴδιος χαιρετίζει καὶ ἀποκαλεῖ τὸν προκάτοχόν του εἰς τὸν θρόνον ὡς ἐξῆς: γεραρόν, ἓνα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων Πατριαρχῶν τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, μέγαν ἀνακαινιστὴν τῶν πατριαρχικῶν κτιρίων καὶ ρέκτην Πατριάρχην.

Διὰ μέσου τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου τούτου, παραλλήλως γίνεται χρῆσις καὶ ἄλλων εὐφώνων τίτλων, κυρίως τοῦ μεγάλου, τοῦ μεγαλοπρεποῦς, τοῦ καινοτόμου κ.λπ.

Εἰς τὰ ἀνάλογα μέρη τοῦ ἔργου τούτου παρατίθενται κείμενα βοηθητικὰ ἐντὸς κειμένου.

Ἡ Ἐπιλεκτικὴ Βιβλιογραφία, εἰς μίαν σελίδα 154, ἀναποκρίνεται κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Ὅμως, ἐντὸς κειμένου συμπληροῦνται ὁ κατάλογος ἀπὸ ἀναφορὰς ἢ παραπομπὰς εἰς τὰς

γνώμας καὶ ἄλλων συγγραφέων, εἰδικῶν ἐπὶ τοῦ θέματος. Περισσότερον πάντων, ἄς σημειωθῆ, προσφεύγει ὁ Γεωργιάδης εἰς τὸν εὐφραδέστατον, παλαιόν, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερον συγγραφέα, βιογράφων καὶ θαυμαστὴν τοῦ Ἰωακείμ Γ' Κωνσταντῖνον Π. Σπανούδη, ὁ ὁποῖος πρῶτος, ἀνήκων εἰς τὴν ἰωακειμικὴν παράταξιν, περιγράφει ἐκ πρώτης χειρὸς τὸ κατὰ τὸν Μυλοπόταμον καὶ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν Ἰωακείμ Γ', σελίδες 7,8,18,36,53-54,83,113,144 καὶ ἄλλαχοῦ.

Ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ μίαν εὐχάριστον καὶ ρέουσαν γλῶσσαν. Τηρεῖ τοὺς κανόνας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Ὅπου νομίζει, μολονότι εἰ πεζὸν λόγον, ἐκφράζεται μὲ τὴν ποιητικὴν πνοὴν καὶ τὸν ἀνάλογον λυρισμὸν πρὸς τὸν χαρακτηρίζουν, συμπαρασύρων καὶ τὸν ἀναγνώστην, σελίδες 76,77,97-95,103 κ.λπ.

Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ καθηγητὴς Ἀντώνιος Αἰμίλιος Ταχιᾶος εἰς τὸ προαναφερθὲν συνέδριον τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρει ἐντελῶς ἀγνώστους χρονολογικῶς καὶ ἀδημοσιεύτους ἐπιστολάς Ἰωακείμ Γ' ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμον. Καὶ κατὰ προφορικὴν μαρτυρίαν τοῦ καθηγητοῦ Εὐστρατίου Ζαγκίνη σώζεται πλουσία Ἀλληλογραφία Ἰωακείμ Γ', εἰς τὸ Πατριαρχικὸν Ἀρχειοφυλάκιον.

Φωτογραφία δὲν ὑπάρχουν.

Ἐν κατακλείδι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν προσφορὰν ἀξίαν λόγου διὰ τὰς περὶ τὸν Ἰωακείμ Γ', τὸ Ὅσιον Ὅρος καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον σπουδὰς.

Ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης
1 Σεπτ. 2013 Ἀρχὴ τοῦ Ἐκκλ. Ἔτους.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης